

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdíszei. Bártfa már a XV. század végén a Felvidék gazdaságilag fejlettebb városai közé tartozott; a népesebb és nagyobb áruforgalmat lebonyolító Kassa és Pozsony után — a bányavárosokat figyelmen kívül hagyva — Bártfa fizette a legtöbb királyi adót¹. A város gazdasági erejét jelentős iparán kívül elsősorban a Lengyelország és Magyarország közti kereskedelemben játszott szerepe biztosította.

A nemzetközi összeköttetések és a gyorsan gazdagodó patricius réteg fokozódó művelődési igényei ösztönzően hatottak a város kulturális és művészi fejlődésére. A könyvkészítés és könyvkultúra helyi hagyományairól a bártfai számadáskönyvek elég részletes tájékoztatást nyújtanak. A XV. század első felében Bártfán dolgozó könyvmásolókról², 1457-ben helyben készült kötéstáblákról emlékeznek meg a hivatalos feljegyzések.³ A XIII. század végén alapított Sz. Egyed templom kezdetben meglehetősen szerény könyvtára nagyobb mértékben általában bártfai polgárok hagyatékából gyarapodott.⁴ A könyvtár állománya a XV. század végére annyira megnövekedett, hogy a városi tanács a korábban leláncolva tartott könyvek megőrzéséhez gazdagon díszített könyvszekrényt készíttetett.

A könyvtár kéziratok szerkönyveinek egy részét Bártfán másolták, díszítették és kötötték; a polgári hagyatékokból átvett könyveket azonban tulajdonosaik rendszertől külföldön vásárolták. A XV–XVI. században Bártfa Krakkóval állt a legszorosabb gazdasági és kulturális összeköttetésben. A bártfai lelkészek, presbiterek és a város vezetői közül többen a krakkói egyetem hallgatói voltak. A krakkói egyetemen végzett Eck Bálint, a kiváló német humanista, a bártfai iskola tanára, majd igazgatója. Eck működése a városi polgárság körében jelentős mértékben elősegítette az egyházi kötettségek alól felszabadult szemléletmód, a világi gondolkodás, a humanizmus elterjedését. Az ő irányítása alatt nevelkedett Stöckel Lénárt, az iskola későbbi híres rektora, Felsőmagyarország reformátora.

A város fejlett gazdasági viszonyai, a könyvkultúra korai hagyományai s a reformáció gyors elterjedése ellenére Bártfán magyarországi viszonylatban is feltűnően későn indult meg a könyvnyomtatás. A nyomdászat iránti érdeklődés és a vállalkozó kedv a felvidéki ifjakból már előbb sem hiányzott. Száz évvel előbb, 1477-ben egy bártfai származású nyomdász, PETRUS DE BARTUA már Velencében dolgozott, a XVI. század

¹ MOLNÁR Erik: *A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig.* Bp., 1949. 131. l.

² ÁBEL Jenő: *A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története.* Bp., 1885. 2–3. l.

³ Uo. 8. l.

⁴ Uo. 40, 78–79. l.

közepén pedig az eperjesi Johann CREUTZIGER folytatott könyvnyomtató és kereskedő tevékenységet a sziléziai Neisseben⁵.

A helyi könyvnyomtatás megindulását valószínűleg az a körülmény késleltette, hogy Bártfán a lakosság könyvszükséglete elég kedvező feltételek között biztosítva volt. Az iskolamesterek és a külföldön tanuló ifjak könyvvásárlásait Krakkóban vagy a reformáció centrumában, Wittenbergben bonyolították le. A külföldi könyvbeszerzést megkönnyítette, hogy a város lakóinak többségét kitevő német nyelvű polgárság a német kiadványokat nyelvi nehézségek nélkül forgathatta.

A felvidéki városok magyar ajkú lakossága legszükségesebb könyveit Debrecenből és Kolozsvárról hozathatta. Azok a kassai és más városbeli felvidéki kereskedők, akik a krakkói posztót Nagyváradon és Debrecenben adták el kolozsvári és brassói kereskedőknek,⁶ minden bizonnyal beszerezték a Felvidék magyar nyelvű könyvszükségletét is.

A felvidéki városok fejlett bel- és külkereskedelme oly mértékben pótolta a helyi könyvbeszerzést, hogy könyvkereskedő is csak nehezen tartotta fenn magát ezekben a városokban. Az első bártfai könyvkereskedő, „Cristoff Dudlig, puchfirer vonn Bartfell” működéséről – többek között – GOLTZ Móric wittenbergi könyvkereskedőnek való tartozásával kapcsolatban értesülünk.⁷ Hasonlóképpen nehezen boldogult GÜTLER Gáspár eperjesi könyvkereskedő, aki könyveken kívül posztó árusításával is foglalkozott. Számítását így sem találhatta meg; 1575-ben már a boroszlói könyvkereskedők beadványán olvasható a neve.⁸

GUTGESELL Dávid, az első bártfai nyomda megalapítója is foglalkozott egy ideig könyvkereskedéssel. GUTGESELL a könyvnyomtatást Bécsben tanulta, s szülővárosában való letelepedése előtt külföldi városokban nyomdászkodott.⁹ 1570-ben Boroszlóban Crispin SCHARFFENBERG könyvnyomtatóval állt kapcsolatban, aki az ő megrendelésére adta ki STÖCKEL Lénárt *Apophthegmata illustrium virorum* című munkáját (RMK. III. 607). 1578-ban már Bártfa városának tekintélyes polgára, centumvir, akinek a városi tanács 40, majd a következő évben 50 forintot kölcsönzött, hogy felállítandó nyomdája számára, illetőleg a nyomdai felszerelés kiegészítéséhez betűtípusokat vásároljon. A városi tanács nemcsak anyagiakban támogatta GUTGESELL vállalkozását, hanem az uralkodónál is közbenjárt érdekében. Mikor RUDOLF császár 1579. február 8-i körrendelete a császári privilégiummal nem rendelkező nyomdák haladéktalan megszüntetését rendelte el, a tanács GUTGESELL érdemeinek, hithűségének felemlítése és a helyi nyomda szükségességének hangoztatása mellett, saját felügyeletét is biztosítésként ajánlotta fel a nyomda megmaradása érdekében. A városi közbenjárás után GUTGESELL nyomdája zavartalanul működött, sőt 1584-ben – magyarországi nyomdáink közül elsőként – a császári privilégiumot is megkapta.¹⁰

Még GUTGESELL életében (1597) állította fel Klösz Jakab a második bártfai nyomdát.¹¹ GUTGESELL halála után Klösz vezetése mellett egyesült a két üzem. Klösz

⁵ BENZING Josef: *Buchdruckerlexikon des 16. Jahrhunderts (Deutsches Sprachgebiet)*. Frankfurt a. M. [1952] 125. l.

⁶ KERÉKES György: *A kassai kereskedelmi társaság főljegyzései 1502. és 1503.* Magy. Gazd. tört. Szle. IX. évf. (1902) 106–108. l.

⁷ ÁBEL: *i. m.* 113–114. l.

⁸ KIRCHHOFF, Albrecht: *Hausirer und Buchbinder in Breslau im 16. Jahrhundert*. Arch. f. Gesch. des Deutschen Buchhandels. Leipzig, 1879. 37. l.

⁹ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp., 1931. 197–206. l. – FITZ József: *A vándornymdák*. Magyarságtud. II. évf. (1943) 13–35. l.

¹⁰ GULYÁS: *i. m.* 200. l.

¹¹ Uo. 230–236. l.

nyomdaalapítása előtti tevékenységéről úgyszólván semmi bizonyosat nem tudunk. Valószínűleg német családból származott; a magyar nyelvet azonban olyan mértékben elsajátította, hogy TILÉNUS György sziléziai lelkésznek a vasár- és ünnepnapok evangéliumi szöveghez írt summáit és tanulságait magyar nyelven saját fordításában adta közre (RMK. I. 459).

Dolgozatunk — a XVI. századi magyarországi könyvdisztítés részeként — a KLÖSZ-nyomdának is csak a XVI. században megjelent kiadványait tárgyalja. Az a néhány nyomtatvány, amely ebből az időszakból reánk maradt, a KLÖSZ család vezetése alatt 1664-ig működő nyomda termékeinek csak elenyésző hányada.

GUTGESELL ma ismert kb. félszáz kiadványában gondos metszésű betűtípusok váltogatják egymást. A gazdag betűtípus-állományhoz viszonyítva a nyomda fametszet-készlete szerény. Illusztráció egyetlen GUTGESELL-nyomtatványban sincs,¹² díszítésként csupán iniciálék és zárómetszetek ismétlődnek. A címlapot rendszerint keskeny keret veszi körül, amit négyféle klisével állított elő a nyomda¹³ (*I. tábla 2–3. és 5–6. kép*). Egy-egy kereten mindig azonos klisé ismétlődik. Ugyanezek a motívumok XVI. század végi külföldi és magyarországi nyomtatványokon is gyakoriak.¹⁴

Kliséről készült az iniciálék többsége is. A XVI. századi bártfai nyomtatványokat — néhány eltérő típusú iniciálén kívül — négy iniciálékészlet betűi díszítik. Mind a négy típusnál sávozott sematikus levelek veszik körül a betűtestet. A 26 × 26 mm méretű iniciálék (*I. tábla, 7–10. kép*) és a második készlet 17 × 17 mm nagyságú iniciáléinak (*I. tábla, 11–14. kép*) mindenben megegyező másait lipcei, frankfurti és helmstedti kiadványokban ismertük fel.¹⁵ A 17 × 17 mm nagyságú iniciálékból két változat volt használatban. A negyedik készlet (méret: 23 × 21 mm) betűi eredetibbnek tetsző, de valószínűleg ugyancsak kliséről készült iniciálék (*I. tábla, 15–18. kép*).

A zárómetszetek között sem igen akad helyi mestertől származó tetszetős darab: legtöbbjük kliséről készült, külföldön is gyakran használt könyvdísz (*II. tábla*).¹⁶ Sokszorosított dísz az a két arabeszkéből összeállított zárómetszet is, amely a vizsolyi nyomda készletében is megvolt.¹⁷ Ma már aligha dönthető el, hogy e metszetek közvetlenül Vizsolyból,¹⁸ vagy a többi klisével együtt külföldről kerültek-e a bártfai nyomda fametszet-állományába.

Bizonyára Bártfán készült az a fametszet, amellyel GUTGESELL egyik legszebb nyomtatványának, Stöckel Lénárt *Postilla*-kötetének (Bártfa, 1596. RMK. II. 260) címlapját díszítette. A fametszet babérkoszorúban Bártfa címerét ábrázolja (*I. tábla, 4. kép*). A mester közepes képzettsége leginkább a babérkoszorút tartó két férfiat bántó elrajzolásából tűnik ki. Ugyanez a fametszet díszíti első nyilvános városi könyvtárunk, a bártfai könyvtár exlibrisét is.

¹² A GUTGESELL-nyomdában megjelent kalendáriumok jelentéktelen kis fametszeteit figyelmen kívül hagytuk.

¹³ A címlapkeretek felsorolását a függelék I. fejezetében közöljük.

¹⁴ A magyar fametszetes könyvdisztítés kezdeteinek vizsgálata során ezeket a XVI. század eleje óta egész Európában elterjedt, betűszerűen alkalmazott „szedhető ornamenseket”, „körzetteket” (fleurons, vignettes de fonte, printers flowers, Röslein) általában csak keretdíszként való alkalmazásuk miatt említjük. Az egyes motívumok eredetét, elterjedtségét és a nyomtatott díszítményekre vonatkozó szakirodalmat SZENTKUTY Pál *Régi hazai nyomdák mintakönyvei* (Bp., 1940. 94–110. l.) című tanulmányában elég részletesen ismerteti.

¹⁵ Az azonos iniciálékkal díszített külföldi nyomtatványokat a függelékben V/1. szám alatt ismertetjük.

¹⁶ Az azonos záródíszekkel ellátott külföldi kiadványokat a függelék III. fejezetében — az egyes zárómetszetek ismertetése után — közöljük.

¹⁷ Független III/2–3. sz.

¹⁸ GULYÁS: i. m. 231. l.

Lehetséges, hogy Bártfa város címerét is az a G. C. jegyű fametsző készítette, aki KLÖSZ JAKAB *Fortuna* című sorsvető könyvéhez¹⁹ számos illusztrációt metszett. A *Fortuna* a leggazdagabban díszített XVI. századi bártfai kiadvány; a mű ma ismert csonka példányában két lapnagyságú fametszet, 12 Szibilla-ábrázolás és 38 négyszög alakú fametszet maradt fenn. Az utóbbiak közül egyetlen egy sem ép, s így pontos méretük sem állapítható meg. A négyszög alakú metszetek a kockával való sorsvetésnél használt koncentrikus köröket ábrázolják;²⁰ a négyszög sarkait reneszánsz levéldísz tölti ki.

A mester néhány illusztráción a kézjegyét, illetőleg a metszetek készítésének idejét is feltüntette. A mű második levelét díszítő fametszet (150 × 116 mm) a felirat szerint a „*Szerenczenec avagy szerenczetlenségnec kereke*”-t ábrázolja (IV. tábla, 2. kép). A kerék tengelyében álló bekötött szemű, lobogó hajú, ruhátlan ifjú nő Fortunát jelképezi, a négy szimbolikus figura pedig — a keréken felkapaszkodó ifjú, a kerék legmagasabb pontján trónoló király, az egyensúlyát veszített, lezuhanó ifjú és a földön heverő fiatalember — a szerencse forgandóságát szemlélteti. A keréket felhőből kinyúló kéz forgatja. Az illusztráció jobb alsó sarkában pajzs zárja magába a fametsző horgonnyal egybekapcsolt G. C. betűkből álló mester-jegyét.

A másik szignált fametszet az erytreai Szibillát ábrázolja. Itt a Szibilla bal kezében tartott nyitott könyvben olvasható G. C. betűkből álló jegy, valamint az 1594-es évszám utal a fametszet mesterére és keletkezési idejére (III. tábla, 1. kép). A szignálatlan Szibilla-képeket és a címkép nagyméretű Fortuna-alakját is G. C. mester metszette (III. tábla, 3., 5. és IV. tábla, 1. kép); valamennyi illusztrációt azonos fametszői technika, kezdetleges arc- és kézábrázolás, a ruházat sematikus érzékeltetése jellemzi. Bizonyára G. C. mester készítette a sorsvetésnél használt négyszög alakú fametszeteket is.

A mester az illusztrációkat külföldi sorsvető könyvek fametszeteinek ismeretében metszette. A címképet díszítő Fortuna természetes, könnyed mozdulata, alakjának arányos felépítése sokkal fejlettebb művészi felkészültségről tanúskodik, mint amilyennel a lábfejet hibásan rajzoló G. C. mester rendelkezett. Hasonlóképpen az sem valószínű, hogy a Szibillák elég természetes beállítását, a XVI. századi női divatot tükröző öltözetét és változatos hajviseletét G. C. mester saját elképzelése alapján ábrázolta. A szerencsekeréken és a Fortuna-illusztráción Georg WICKRAM 1557-ben Strassburgban megjelent *Loosbuchjának* hatása érezhető.²¹

G. C. mester korának ismertebb magyarországi fametszői közé tartozott. Valószínűleg ő metszette azt a kisebb keretet, amely BOCATIUS *Hungaridos libri poematum* V. (Bártfa 1599. RMK. II. 287.) c. művét díszíti. A kézjegyével ellátott fametszetek tanúsága szerint nemcsak KLÖSZ JAKAB számára dolgozott, hanem a kolozsvári HELTAR-nyomdával is összeköttetésben állott. A *Salamon és Markalf* című népkönyv (Kolozsvár, é. n. RMK. I. 133) címképének S. G. C. kézjegye szerint már 1577-ben dolgozott a kolozsvári nyomdának. Ő készítette ÁDÁMI János *Az igaz, jámbor és tökéletes barátságról* című művének (Kolozsvár, 1599. RMK. I. 309) G. T. C. vagy G. C. monogrammal ellátott kezdetleges illusztrációját, valamint ENYEDI György *Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti* című munkájának (Kolozsvár [1598], RMK. II. 281) G. C. T. jegyű

¹⁹ A sorsvető könyvet felfedezője, MAJLÁTH Béla *A sorsvető könyvek és egy ismeretlen XVI. sz. magyar Fortuna* c. tanulmányában (Magy. Könyvszle 1887. 1–36. l.) részletesen ismerteti. A Fortunát az Országos Széchényi Könyvtár RMK. I. 361b szám alatt őrzi.

²⁰ E metszeteket MAJLÁTH behatóan tárgyalja. Magy. Könyvszle 1887. 40–41. l.

²¹ Magy. Könyvszle, 1887. 30–31. l.

tetszetősebb címképét.²² A kolozsvári nyomda felhasználta az ismertetett Szibilla-sorozat Sybilla Delphicát, Sybilla Libicát és Sybilla Hellesponticát ábrázoló illusztrációit is (RMK. I. 293. és RMK. I. 311).

A mester különböző változatokban használt kézjegyében az S. G. T. C. betűk fordulnak elő. Az S minden bizonnyal a „sculpsit”, a T betű pedig a „Transylvanus” szó rövidítése.

A bártfai könyvdíszítés emlékeinek számbavételekor foglalkoznunk kell még azzal a Szibilla-képekkel díszített, erősen csonka sorsvető-könyvvel, amelyet SZABÓ Károly (RMK. I. 350, Országos Széchényi Könyvtár) és GULYÁS Pál²³ kolozsvári nyomtatványként ismertetett, MAJLÁTH Béla pedig bártfai kiadásnak vélt.²⁴ A csonka műben megmaradt 11 illusztráció G. C. mester Szibilla-képeinek tükörkép-változata (III. tábla, 2., 4. és 6. kép). A Szibillák legtöbbje balkezes, amiből kétségtávolul következik, hogy az illusztrációk készítője mintakép után dolgozott.

Ennek a Szibilla-képekkel díszített és a Szibillák jövődölését tartalmazó töredéknek a meghatározását számos körülmény nehezíti meg. A *Fortuna* előszavából félreérthetetlenül kiderül, hogy e művet KLÖSZ „egy néhány esztendővel ez előtt” kiadta már; a ránk maradt csonka példány tehát a mű második, javított kiadásából való. E szerint a XVI. század végén három sorsvető könyv jelent meg hazánkban: a *Fortuna* ma már egy példányban sem ismert első kiadása, a *Fortuna* (RMK. I. 361b) és a Szibillák jövődöléseit tartalmazó töredék (RMK. I. 350). Az 1594-ben keltezett Szibilla-ábrázolásokból arra következtethetünk, hogy az első kiadást KLÖSZ Jakab 1594-ben hozta forgalomba. Minthogy KLÖSZ bártfai nyomdájáról 1597-től kezdve vannak adataink, csak feltevésekkel oldható meg az a kérdés, hogy az első kiadás hol jelent meg.

GULYÁS a három sorsvető könyv megjelenésére vonatkozólag a következő megállapításokra jutott: KLÖSZ a sorsvető könyv első kiadását Kolozsvárt, HELTAI művezetőjeként adhatta ki, ahol a kiadványt díszítő Szibilla-képek még 1597–1599-ben is használatban voltak.²⁵ A *Fortuna* Bártfán vagy Lőcsén jelenhetett meg; a kiadáshoz KLÖSZ Kolozsvárról magával vitte az 1594-ben metszett dúcokat. A harmadik kiadás, a Szibillák jövődöléseit tartalmazó mű, kolozsvári nyomtatvány, amelyhez HELTAIÉK a KLÖSZ-féle dúcok pótlásaként kénytelenek voltak az 1594-ben készült illusztrációk alapján új képeket készíttetni.

E megállapítások előtt — amelyeknek egyik fontos feltevése, KLÖSZ kolozsvári művezetői tevékenysége, ma még nem eléggé bizonyított, — MAJLÁTH Béla már rámutatott arra, hogy a Szibillák jövődöléseit tartalmazó töredék zárómetszeteit a kolozsvári nyomda nem használta, bártfai kiadványokban azonban két zárómetszet is gyakran előfordul.²⁶

A töredék — MAJLÁTH által nem említett — harmadik záródíszét BORNEMISZA alkalmazta hazánkban (RMK. I. 207 43b lev.). Ez a BORNEMISZA-nyomdából MANTSKOVIT birtokába kerülő metszet még torzulásaiban is pontosan egyezik a Szibilla-kiadás záródíszével. A könyvdíszetből levonható tanulságokat megerősíti a kis füzet betűtípusainak és a papiros vízjegyének vizsgálata. Sós Kristóf *Postillájának* 1598. évi bártfai kiadása (RMK. I. 299) ugyanezzel a betűtípussal készült. A papiros vízjegye ovális

²² GULYÁS: *i. m.* 235 l. — CZAKÓ Elemér további kolozsvári fametszeteket tulajdonít G. C. mesternek (*Az iparművészet könyve*. Szerk.: RÁTH György. Bp., 1902. I. köt. 479–481. l.).

²³ GULYÁS: *i. m.* 107–108. és 234–236. l.

²⁴ MAJLÁTH: *i. m.* 37–39. l.

²⁵ GULYÁS: *i. m.* 234–236. l.

²⁶ *I. m.* 38. l.

keretben patkóba vagy patkóra helyezett keresztet ábrázol. A bártfai és a vizsolyi nyomda gyakran használt e vízjegy-típus változataival jelzett papírost (pl. RMK. I. 236, RMK. I. 533, RMK. II. 450. Az Országos Széchényi Könyvtár példánya).

Fentiek alapján a Szibillák jövendöléseit tartalmazó füzetet bártfai nyomtatványnak véljük, a három sorsvető könyv megjelenési körülményeit pedig a következőképpen képzeljük: az első, ma már nem ismert kiadást KLÖSZ Jakab 1594-ben Vizsolyban vagy Bártfán nyomtatta. A XVII. század elején Bártfán használt vizsolyi fametszetek arról tanúskodnak, hogy KLÖSZ kapcsolatban állt a vizsolyi MANTSKOVIT-nyomdával.²⁷ GULYÁS szerint KLÖSZ a KÁROLI-Biblia kinyomtatása idejében MANTSKOVIT segédjeként Vizsolyban tartózkodott. A mű második kiadása, a *Fortuna* valószínűleg már KLÖSZ saját nyomdájában jelent meg, legkésőbb 1597-ben, mert ebben az évben a Szibilla-képek egy részét már a kolozsvári HELTAI-nyomda használta (RMK. I. 293). Az 1594-ben keltezett Szibilla-képek G. C. mester közvetítésével kerülhettek Kolozsvárra, aki — mint láttuk — több metszetet készített HELTAIÉKNAK. A harmadik kiadásnak tekintett Szibillás-könyv (RMK. I. 350) 1597 után vagy a XVII. század elején jelenhetett meg Bártfán. Minthogy az eredeti illusztrációk a HELTAI-nyomdába kerültek, KLÖSZ kénytelen volt a harmadik kiadáshoz az 1594-ben keltezett Szibilla-képek alapján új illusztrációkat metszteni.

A könyvdiszkek tanúságtétele szerint bártfai nyomtatványnak véljük SZTÁRAI Mihály *História az zsidó Ákhdáb királynak bálványozásáról* című munkájának második kiadását is. A nyomtatási hely és év feltüntetése nélkül megjelent kis füzetet SZABÓ Károly (RMK. I. 355) — valószínűleg az első kiadás után — debreceni nyomtatványként ismertette. A könyv két iniciáléja a bártfai nyomtatványokban gyakran használt 23 × 21 mm méretű iniciálé-készlet darabja.²⁸ Debreceni kiadványokban hasonló típusú iniciálé sincs.

Hasonlóképpen bártfai nyomtatvány TORKOS János *História az Absolonról* című művének hely és év feltüntetése nélkül megjelent XVI. századi kiadása. SZABÓ Károly a kis füzetet kolozsvári nyomtatványként tartotta nyilván (RMK. I. 352). A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzött példányt egy iniciálé (A 1a lev.) és egy zárómetszet díszíti. Az iniciálé bártfai fametszet;²⁹ méretben és típusban is eltér a kolozsvári nyomda ismert iniciáléitól. Az E 1b levelet díszítő záródísz kliséjét sem használta a HELTAI-nyomda; GUTGESELL Dávid azonban címlapkereteket és záródíszeket állított össze ezzel a klisével.³⁰

E három tévesen nyilvántartott könyvnek a bártfai nyomtatványokhoz való sorolása azt igazolja, hogy még a bártfai iniciálékhoz és záródíszekhez hasonló, hazai viszonylatban is igénytelen könyvdiszkek számbavétele is hasznos és szükséges feladat, mert a legegyszerűbb könyvdísz is nyomdászattörténeti dokumentum.

Összegezve a XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdiszeinek vizsgálatából levonható tanulságokat, a következő megállapításokra jutunk: a könyvdiszkek (iniciálék és zárómetszetek) többsége kliséről készült. A kliséket GUTGESELL — a korabeli magyarországi nyomdavezetőkhez hasonlóan — Jakob LUCIUS rostocki és helmstedti nyomdásztól szerezte be, aki II. Jakob LUCIUS néven ismert fiával együtt hivatásszerűen

²⁷ A vizsolyi *Biblia* puttófejjel díszített fejlécét, valamint egyik záródíszét ([8]b lev.) KLÖSZ Jakab 1608-ban használta (RMK. I. 410. 238. és 237. l.).

²⁸ Az A 1a levél M iniciáléja a következő bártfai műveket díszíti: RMK. I. 267. 3, RMK. I. 317. A 1a, RMK. II. 213. A 2a, RMK. II. 260. 22b. A C 3b levél H iniciáléját az alábbi bártfai művekben ismertük fel: RMK. I. 267. 4, RMK. II. 260. 4a lev.

²⁹ RMK. II. 237. a 2a, RMK. II. 260. 34a lev.

³⁰ Keretté összeállítva: RMK. II. 292., RMK. II. 155., RMK. II. 259., RMK. II. 289. stb. Záródíszként: RMK. I. 267., RMK. II. 171. stb.

foglalkozott könyvdisztek sokszorosításával.³¹ A klisék meglepően korai magyarországi alkalmazása — 1560-ban a kolozsvári HELTAI-nyomda használt hazánkban először könyvdisz-klisé³² — arról tanúskodik, hogy nyomdavezetőink jól ismerték az európai könyvdisztítésben elterjedt technikai eljárásokat és művészi stílusokat. A magyarországi gazdasági viszonyoknál rendszerint sokkal kedvezőbb körülmények között működő külföldi nyomdák könyvdisztító gyakorlatából azonban csak azt vehették át, ami adott anyagi és egyéb lehetőségeik között megvalósítható volt. A LUCIUS-féle könyvdisz-klisék áráról nincsenek adataink. A klisék elterjedtségéből azonban arra következtethetünk, hogy a sokszorosított díszek nemcsak tetszetősebbek voltak, mint a kezdetleges felkészültségű fametszők díszei, hanem feltétlenül olcsóbbak is lehettek. Ezt bizonyítja a klisék bártfai alkalmazása is. GUTGESELL Dávid, aki hosszabb ideig nyomdászkodott német városokban, és könyvkereskedőként is jó összeköttetéseket tartott fenn, külföldön is készíttethetett volna fametszeteket, ha nem a LUCIUS-féle klisék alkalmazását véli leggyakoribbnak.

A könyvdisz-klisék különösen azokon a vidékeken jelentettek nagy segítséget a nyomdavezetőknek, és ott emelték a könyvek kiállításának színvonalát, ahol — mint nálunk is — a helyi fametszés meglehetősen kezdetleges volt. A megfelelően képzett fametszők hiánya XVI. századi könyvillusztrációinkon tükröződik leginkább. Különösen a népszerű kiadványokban gyakori az olyan illusztráció, amely a mű mondanivalóját szerény eszközökkel tolmácsolja. Az illusztrációs lehetőségek korlátai, nehézségei mutatkoznak abban is, hogy a fametszet érdeklődést keltő, propagatív hatását jól ismerő nyomdavezetőink — pl. özv. HELTAINÉ és ifj. HELTAI Gáspár — ugyanazt az illusztrációt több mű szemléltetéséhez is felhasználták. E speciális magyarországi viszonyok következtében jutott jelentős szerephez XVI. századi könyvdisztítésünkben a bártfai és kolozsvári illusztrációkból megismert G. C. mester, akit közepes képességei ellenére két nyomda is rendszeresen foglalkoztatott.

E Szibilla-képekkel díszített könyv tanulsága, hogy a könyvnyomtatás — mint Európa-szerre mindenütt — Bártfán is serkentőleg hatott a helyi fametszés fejlődésére. A töredék Szibilla-ábrázolásai a GUTGESELL- és KLÖSZ-kiadványok legtöbb könyvdisztével ellentétben már kétségtávol hazánkban készültek, hiszen mesterük az alakok beállításában, arctípusában, öltözetében, mozdulataiban híven követte G. C. mester korábbi fametszeteit. A későbbi, méretben is eltérő Szibilla-képek azonban az arckifejezés és a mozdulatok életszerűségében, a ruházat érzéletes ábrázolásában és a részletek gondosabb kidolgozásában felülmúlják mintaképeiket.

E Szibilla-képek nemcsak a magyarországi fametszés korai, kvalitásos emlékei, hanem a bártfai könyvdisztítés fejlődésében is jelentős előrehaladást képviselnek; azt tanúsítják, hogy a kezdetben kizárólag klisékkel díszített bártfai könyvek szemléletes és tetszetős kiállításán a század végén már nemcsak G. C. mester, hanem egy képzetesebb, tehetségesebb fametsző is dolgozott.

³¹ THIEME — BECKER: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. Leipzig, 1929. XXIII. Bd. 438 — 439. l. — HUSUNG, Max Joseph: *Der Zeichner und Formschnneider Jakob Lucius Erstdrucker von Helmstedt*. Gutenberg-Jahrbuch, Leipzig, 1940. 335 — 355. l.

³² Max Joseph HUSUNG szerint LUCIUS 1588 táján kezdhette sokszorosítani fametszeteit (*Die neun Musen des Zeichners und Formschniders Jakob Lucius von 1579*. Gutenberg-Jahrbuch, Leipzig, 1941. 170. l.).

1

2

3

4

5

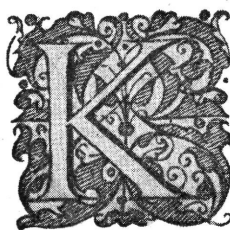
6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

II. TÁBLA

1

2

4

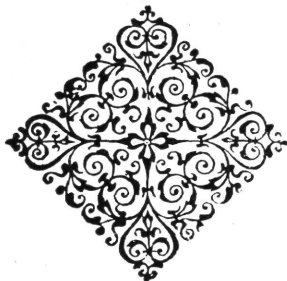
3

5

7

6

8

9

10

11

12

Bártfai záródíszek és fejléc

1

2

Sybilla Erythrea

3

4

Sybilla Hellespontica

5

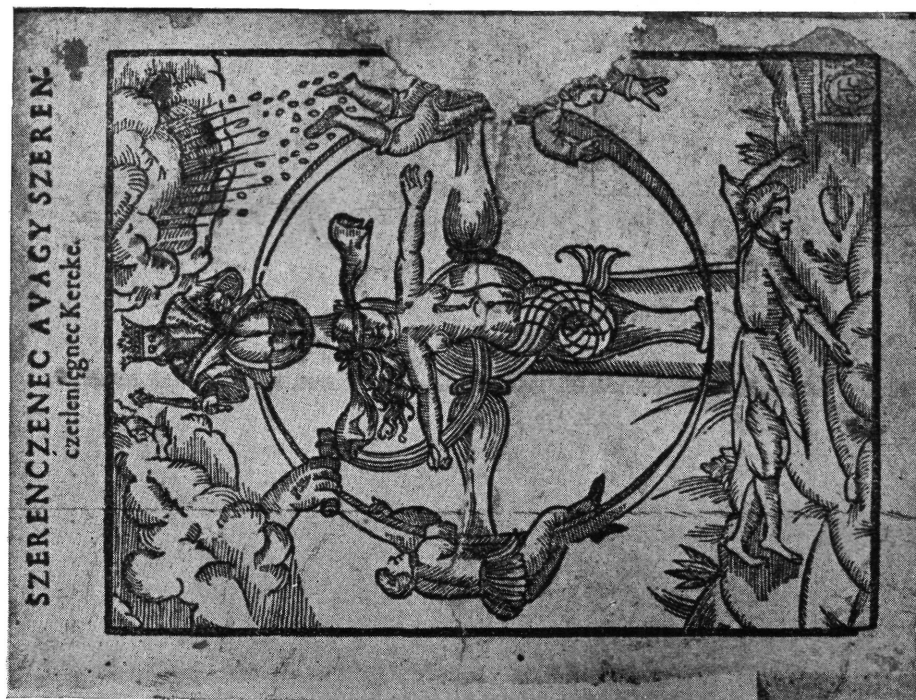
6

Sybilla Samica

1., 3. és 5. Szibillák képei a Fortuna (Bártfa, é. n.) c. műből, a 2., 4. és 6. Szibillák képei a Szibillák jövődöléseit tartalmazó töredékből (Bártfa é. n.).

1. A Fortuna (Bárta, é. n.) címképe.

2. Szerepcsékek a Fortunából (Bárta, é. n.)

A XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdíszei

I. Címlapkeret.

A bártfai nyomtatványok valamennyi keretdisze négy klisével készült. Egy-egy kereten mindig azonos klisé ismétlődik.

1. RMK. II. 275., RMK. II. 276., RMK. II. 278. (I. tábla 6. kép).
2. RMK. I. 150., RMK. I. 288., RMK. II. 155., RMK. II. 259., RMK. II. 289., RMK. II. 292. (I. tábla 3. kép).
3. RMK. I. 298., RMK. I. 318. összes lev. (I. tábla 5. kép).
4. RMK. II. 143., RMK. I. 267. (I. tábla 2. kép).

Fenti klisék fejlécként és záródíszként is számtalanszor ismétlődnek a bártfai nyomtatványokban.

II. Címer.

Bártfa címere (51 × 58 mm). A babérkoszorúba zárt címerpajzsot két zászlót tartó ruhátlan férfi fogja közre. A címerben keresztbe fektetett fokosok felett nyitott korona, az alatt az ANJOUK lilioma és négy vízszintes vágás látható. A pajzs mögött szemből ábrázolt címertartó angyal áll. RMK. II. 260. címlap (I. tábla 4. kép).

III. Záródísz.

1. Méret: 16 × 68 mm. Stilizált szőlőlevelek között női maszkot ábrázoló lécszerű dísz (II. tábla 1. kép). RMK. II. 256. címlap, RMK. II. 260.* 2a, RMK. II. 267. A 7a, RMK. II. 280. A 6a, RMK. II. 289. címlap verzó, RMK. II. 292. a 2a, RMK. II. 297. A 2a.

Sokszorosított könyvdísz. Ugyanez a metszet díszíti Melchior JUNIUS *Epistolae ex historicis* című művének 1595. évi kiadását (Montebelgard, impensis L. ZETZNERI, 1595.) (2a lev.).

2. Méret: 34 × 39 mm. Arabeszkékből összeállított záródísz (II. tábla 2. kép). RMK. II. 255a. címlap, RMK. II. 296. címlap.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Vizsolyban (RMK. I. 236. II. rész 48b lev.) és Neustadtban (STRIGEL, Victorinus: *Secunda pars locorum theologicorum*. Neapoli Nemetum, MDLXXXIII. Matthaeus HARNISCH. 384. l.).

3. Méret: 36 × 42 mm. Arabeszkékből összeállított záródísz (II. tábla 5. kép). RMK. II. 258. B 8a, RMK. II. 267. C 3a, RMK. II. 289. címlap verzó.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Vizsolyban (RMK. I. 236. címlap verzó) és Neustadtban (STRIGEL, Victorinus: *Loci theologici*. Neapoli Nemetum, MDLXXXII. Matthaeus HARNISCH. 439. l.).

4. Méret: 36 × 40 mm. Arabeszkékből összeállított szívalakú dísz (II. tábla 7. kép). RMK. II. 288. címlap, RMK. II. 297. címlap.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Kolozsvárt (RMK. I. 120. címlap) és Heidelbergben (PITHOPOEUS [HELM], Lambertus Ludolfus: *Oratio de astronomia*. Heidelbergae, 1589. Typis Abrahami SMESMANNI).

5. Méret: 42 × 57 mm. Stilizált levelekből összeállított, keret nélküli dísz (II. tábla 3. kép). RMK. I. 321. címlap, RMK. II. 255. A 4b, RMK. II. 259. G 3a, RMK. II. 288. C 4a, RMK. II. 292. c 4b, RMK. II. 296. C 5b.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Ingolstadtban (GREGORIUS NAZIANZENSUS: *Selectarum epistolarum libri quatuor Graecolatini*. Ingolstadii, MDXCVIII. Ex typographia Adami SARTORII. 2. l.) és Lipcsében (*Selectissimarum orationum et consultationum de bello Turcico variorum et diversorum auctorum, voluminis tertii pars altera*. Lipsiae, MDXCV. Ex officina typographica Abrahami LAMBERG. 117. l.).

6. Méret: 29 × 35 mm. Arabeszekből képzett záródísz (II. tábla 4. kép). RMK. II. 268. L 1b.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Frankfurtban (EOBANUS, Helius: *Saluberrima bonae valetudinis tuendae praecepta*. Francofordiae, MDLXVIII. Apud haeredes Christiani EGENOLPHI. címlap).

7. Méret: 20 × 20 mm. Hat párosával szembeforduló, madárfejhez hasonló dísz (II. tábla 10. kép). RMK. II. 255. címlap. RMK. I. 317. B 2b.

Sokszorosított dísz. L. még Kolozsvárott (RMK. I. 219. M 2b lev.) és Lipcsében (BABST, Michael: *Artzney Kunst und Wunderbuch*. Gedruckt zu Leipzig, durch Zachariam BERNWALD, Im Jahr 1592).

8. Méret: 35 × 38 mm. Sávozott stilizált levelekből összeállított záródísz (II. tábla 9. kép). RMK. II. 254. A 6b, RMK. II. 289. 4b.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Kölnben (MOLANUS, Ioannes: *De fide haereticis servanda tres, De fide rebellibus servanda* ... Coloniae, MDLXXXIII. Apud Godefridum KEMPENSEM) (3b lev.).

9. Méret: 28 × 31 mm. Sávozott levelekből képzett záródísz (II. tábla 8. kép). RMK. II. 257. címlap, RMK. II. 275. C 2a, RMK. II. 276. a 4b, RMK. II. 287. 336. l.

10. Méret: 35 × 30 mm. Volutákból képzett keretben maszk látható (II. tábla 11. kép). RMK. I. 299. 504. l., RMK. II. 287. (?) 8b.

Valószínűleg kliséről készült ez a dísz is. Ugyanez a motívum kidolgozásbeli és méretbeli eltérésekkel számos külföldi kiadványban is megvan (*Letzte Ungrische auch Canissische Schlacht und Zeitung welcher massen die Ungrischen freybeüter die Stadt Pest ... erstiegen*. Gedruckt zu Wien im Jahr MDCL. címlap és BOISSARDUS, Janus Jacobus: *Vitae et icones sultanorum Turcicorum*. Francf. ad Moen. A° MDXCVI. ZZ 2a).

11. Méret: 47 × 47 mm. Arabeszekből összeállított négyzet alakú záródísz (II. tábla 6. kép). RMK. II. 256. F 3b.

Sokszorosított könyvdísz. L. még Frankfurt am Mainban (BOISSARDUS, Janus Jacobus: *Vitae et icones sultanorum Turcicorum*. Francf. ad Moen. A° MDXCVI. 337. l.).

12. Méret: 20 × 16 mm. Makkot ábrázoló kis dísz (II. tábla 12. kép). RMK. II. 287. 296 l.

13. Méret: 30 × 70 mm. Szalagfonatokból képzett könyvdísz. RMK. I. 350. H 1b L. még a BORNEMISZA-nyomdában (RMK. I. 115. 253b lev.).

14. Méret: 36 × 40 mm. Arabeszekből összeállított sokszorosított könyvdísz. RMK. I. 350. I 2b.

Ugyanezt a díszet a vizsolyi MANTSKOVIT-nyomda kiadványában (RMK. I. 236. címlap verzo), a metszet tükrkép-változatát bártfai, kolozsvári nyomtatványokban ismertük fel (függelék III/4. sz. alatt).

15. Méret: 30 × 59 mm. Szalagfonatokból képzett záródísz; valószínűleg kliséről készült. RMK. I. 350. H 4a.

IV. Zárókeret.

1. Méret: 25 × 61 mm. A „BARTPHAE” megjelölést közbezáró keskeny keretet középen fent és lent egy-egy puttófé, két szélén maszk díszíti (I. tábla 1. kép). RMK. II. 287. utolsó lev.

2. Méret : 62×57 mm. Keret a függelék I/4. sz. alatt ismertetett címlapkeretek kliséiből, mely a kolofon adatait zárja magába. RMK. I. 162. E 12a.

3. Méret : 78×68 mm. A kolofon adatait közbezáró keret a függelék I/2. sz. alatt ismertetett címlapkeretek kliséiből. RMK. II. 143. Kk 2a.

V. Iniciálék.

1. Az iniciálék mérete : 26×26 mm. Az iniciálék keretezetlenek, díszítésük sávozott levelekből áll (I. tábla 7–10. kép).

A inic. RMK. I. 288. * 2a ; B inic. RMK. I. 288. Z 6a ; C inic. RMK. II. 260. 359a ; D inic. RMK. II. 260. * 2a ; E inic. RMK. I. 288. C 7a ; G inic. RMK. II. 296. A 2a ; H inic. RMK. I. 288. N 6b ; I inic. RMK. I. 288. A 8b ; K inic. RMK. I. 288. D 5a ; L inic. RMK. I. 288. E 7b ; M inic. RMK. I. 288. A 1a ; N inic. RMK. II. 292. O 3b ; Q inic. RMK. II. 260. 385b ; R inic. RMK. II. 292. L 2b ; S inic. RMK. I. 288. Mm 8a ; T inic. RMK. II. 292. F 2b.

Ugyanezek az iniciálék Jakob LUCIUS nyomtatványain kívül – többek között – frankfurti és lipcei kiadványokban is megvannak (BORCHOLTEN, Iohannes : *Commentaria in quatuor institutionum Iustiniani imperatoris libros*. Helmaestadii. Excudebat Iacobus LUCIUS, MDXCIX.) (2a lev. N inic ; FRISCHLINUS, Nicodemus : *P. Virgilij Maronis Bucolica et Georgica*. Francofurti ad Moenum, imprimebat Joannes SPIES, Anno MDXIC. A 2a A inic ; *Selectissimarum orationum et consultationum de bello Turcico variorum et diversorum auctorum volumen tertium*. Recensente Nicolao REUSNERO, Lipsiae, ex officina typographica Abrahami LAMBERG, Anno MDXCV. 1 l. C inic, 152. l. D inic.).

2. Az iniciálék mérete : 17×17 mm. A keretezetlen iniciálékat sávozott sematikus levelek díszítik (I. tábla 11–14. kép).

C inic. RMK. II. 260. 412a ; D inic. RMK. II. 260. 510a ; E inic. RMK. II. 260. 292b ; H inic. RMK. II. 260. 229b ; I inic. RMK. II. 260. 235b ; M inic. RMK. II. 260. 345a ; N inic. RMK. II. 260. 482b ; O inic. RMK. II. 255a. B 1a ; P inic. RMK. II. 260. 372a ; Q inic. RMK. II. 260. 391a ; S inic. RMK. II. 260. 366b ; T inic. RMK. II. 255a. A 3b.

Ezeket az iniciálékat az első iniciálé-készlettel kapcsolatban említett helmstedti, frankfurti és lipcei nyomdászok teljesen azonos formában használták.

3. Az iniciálék mérete : 17×17 mm. E készlet betűi a 2. számú iniciálé-készlet betűinek kevésbé eltérő változatai.

A inic. RMK. I. 299. 175 ; B inic. RMK. I. 299. 229 ; C inic. RMK. I. 299. 260 ; D inic. RMK. I. 299. 32 ; E inic. RMK. I. 299.) (2a ; F inic. RMK. I. 299. 290 ; G inic. RMK. II. 292. E 3a ; H inic. RMK. I. 299.) (2b ; I inic. RMK. I. 299. 89 ; K inic. RMK. I. 299. 98 ; L inic. RMK. I. 299. 283 ; M inic. RMK. I. 299. (?) 2a ; N inic. RMK. I. 299. 119 és 143. l. ; O inic. RMK. I. 299. 320 ; P inic. RMK. I. 299. 241 ; Q inic. RMK. II. 275. C 2b ; R inic. RMK. II. 287. 3 ; S inic. RMK. I. 299. A 1a ; T inic. RMK. I. 299. 65 ; V inic. RMK. I. 299. 19.

4. Az iniciálék mérete : 23×21 mm. Keretezetlen, stilizált levélkéekkel díszített, az előbbieknél eredetibbnek tetsző iniciálék (I. tábla 15–18. kép).

A inic. két változat RMK. I. 267. 17 és RMK. II. 260. 34a ; B inic. RMK. I. 267. 75 ; C inic. RMK. I. 267. 50 ; D inic. RMK. I. 267. 19 ; E inic. RMK. I. 267. 46 ; F inic. RMK. I. 267. 62 ; G inic. RMK. I. 267. 51 ; H inic. RMK. I. 267. 4 ; I inic. RMK. I. 267. 1 ; K inic. RMK. I. 267. 7 ; L inic. RMK. I. 267. 216 ; M inic. RMK. I. 267. 3 ; N inic. RMK. I. 267. 217 ; O inic. RMK. I. 267. 59 ; P inic. RMK. I. 267. 144 ; Q inic. RMK. II. 260. 6b ; R inic. RMK. I. 267. 116 ; S inic. RMK. I. 267. 4 ; T inic. RMK. I. 267. 29 ; V inic. RMK. I. 267. 18 ; W inic. RMK. I. 267. 47.

5. Különböző stílusú iniciálék : *A* inic. (14 × 14 mm) fekete alapon fehér betűtest és virágdísz. RMK. I. 299. 208 l. ; *B* inic. (13 × 13 mm) keret nélküli, sematikus levelekkel díszített iniciálé. RMK. II. 268. A 3a.

VI. Illusztráció.

1. Fortuna. Méret : 145 × kb. 95 mm (sérült) RMK. I. 361b. címkép (IV. tábla 1. kép).

2. Szerencse-kerék. Méret : 150 × 116 mm. RMK. I. 361b. A 2a lev. Jobb alsó sarokban G. C. mesterjegy (IV. tábla 2. kép).

3–40. 38 erősen sérült fametszet a kockával való sorsvetésnél használt koncentrikus köröket ábrázolja. RMK. I. 361b.

41–52. 12 Szibilla-kép. Méretük 73 × 57 mm. A Szibilla Erythrea-képen 1594-es évszám és G. C. mesterjegy. RMK. I. 361b (III. tábla 1., 3., 5. kép).

53–63. 11 Szibilla-kép. Méretük 70 × 55 mm. A 41–52. sz. alatt felsorolt metszetek kvalitásosabb tükörkép-változatai. RMK. I. 350. (III. tábla 2., 4., 6. kép).

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Rabló kiadás-e a Kartigam kolozsvári, 1778-i kiadása? „Buda várának vissza-vételekor a keresztények fogságába esett egy Kartigam nevű török kis-aszszonynak ritka, és emlékezetes történeti, melyeket különös feljegyzésekből magyar nyelvbe foglalta Bodó-baári, és Nagy-lútsei Mészáros Ignácz. Posonyban, Landerer Mihály betűivel. 1772.“ — Ezzel a címmel jelent meg a XVIII. század végének „legkapósabb” magyar regénye, négyszázhusz lapon. A *Pallas Lexikon*, amely a legtöbb kiadását ismeri, első kiadását 1771-re teszi, ami nyilvánvaló tévedés. mert 1771-i kiadás — tudtommal — nem került elő, viszont a *Pallas* az 1772-i, ismert első kiadást nem említi. E *Lexikon* szerint a *Kartigam* „annak idején” hat kiadást ért el : első kiadása az 1771-i (helyesen 1772-i) pozsonyi; a második és harmadik volna az 1780-i és 1795-i pozsonyi; negyedik a sorban az 1778-i kolozsvári kiadás; ötödik volna a kassai 1780-i, — ami valószínűleg szintén tévedés, mert FÜSKUTI LANDERER Mihálynak Pozsonyban és Kassán is volt nyomdája, s az 1780-i kiadáson Pozsony és Kassa a megjelenési hely; — hatodik a budai 1813-i.

PETRIK három *Kartigam*-kiadást ismer : az 1772-it, az 1780-it, amely szerinte — helyesen — Pozsonyban és Kassán jelent meg, s a pozsonyi 1795-it melyet a *Pallas Lexikon* irodalmi szakembere nem ismer. SZINNYEI (*Magyar írók*) nem tud többet az említetteknél. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár cédulakatalógusa szerint van egy 1798-i pesti kiadás (TRATTNER-féle) is, amely azonban csak a katalóguscédulán szerepel, a valóságban nem került elő. Ez utóbbi kiadást az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa nem ismeri.

TOLDY Ferenc és HEINRICH Gusztáv, akik irodalomtörténeti szempontból foglalkoztak a regénnyel, csak négy kiadásról (1772, 1780, 1795, 1778) tudnak azokat nem vetették egybe, sőt HEINRICH Gusztáv megjegyzi, hogy a kolozsvári 1778-i kiadást nem látta; nyilván nem találta meg a tudományos és közkönyvtárakban.

A *Kartigam*-kiadások kérdésének vizsgálatához úgy jutottam el, hogy a XVIII. század végén megjelent magyar nyomtatványok nyelvének tanulmányozása közben kicéduláztam a saját kis könyvtáramban meglevő 1778-i kolozsvári kiadást, amelyet KOLLMANN József Ferenc nyomtatott és adott ki. Ennek címlapjáról nem tűnik ki, hogy a *Kartigam* korábban is megjelent. Még nem néztem utána a könyv történetének,

amikor a nyelvi sajátosságok alapján eldöntöttem, hogy e kiadás nyelve számos erdélyi nyelvjárási elemet tartalmaz. Amikor azonban megismerkedtem a kiadások történetével és sorrendjével, szükségesnek láttam, hogy a kolozsvári 1778-i kiadást összevegyem az 1772-i pozsonyi kiadással. Azok az erdélyiességeknek látszó hangtani jelenségek, melyeket én a kolozsváriból kijegyeztem (partéke 58, 65, harsag 183, ragyag 201, tántzat 109), XVIII. századi erdélyi írók nyelvében is megvannak (pl. kandér, pistaly, álmadhat, majmat ANDRÁD Sámuel *Elmés anekdotáiban*; abrants BETHLENI HARI Péternél; abrantsotskák, párosadás, viaskadni BÁRKLÁJ-BoERNál; támagasd, torkasság, ujjanon VERRI — KOVÁTSnál; ez utóbbi már a XIX. században, 1823-ban). Joggal gondolhattam tehát, hogy a csallóközi származású szerző művét a kolozsvári kiadásnál erdélyiesítették. Azonban az erdélyiességek látszó hangtani sajátosságok megvannak a pozsonyi (első) kiadásban is, sőt az Esztergom szó a pozsonyi kiadásban Esztergam, a kolozsváriban Esztergom, (mind a két kiadásban a 25. lapon). S a további nyomozások során kiderült, hogy ez az erdélyinek tartott hangtani sajátosság megvan KÁLDI-nál (barbély, hangas, harsagás, agy-kaponya), ZRÍNÝMél (ártalam, hangas, katanát, mast, mastan, ragyagó), CZEGLÉDI Istvánnál (zálag, ravásra, álmad), GYÖNGYÖSINél (Biradalma, gyars, ragyagó, aranyas), az erdélyi származású, csíkszéki szentgyörgyi ILLYÉS Andrásnál (barbély, hályag, zálag), SZATH. NÉMETI Mihálynál (aranyas, pohárnakjává, zálag), stb. KOLLMANN József Ferenc nem erdélyiesítette a szöveget, úgy nyomatta le, ahogy az első kiadásban találta, azzal a különbséggel, hogy az első kiadás ő, ő, ő, ő, ő-je helyett a régiesebb ő, ű betűket használta, s egyes betűhibákat kiigazított, vagy más betűhibát ejtett. A két kiadás között a legnagyobb eltérés az, hogy az első (pozsonyi, 1772-i) kiadásban van sajtóhiba-jegyzék, a kolozsváriban nincsen. Egyébként a két kiadás formátumban, a betűk nagyságában, a sorbeosztásban, a lapvégződésekben annyira egyező, hogy a felületes szemlélő akár második lenyomatnak tartaná a kolozsvárit, ha nem venné észre az ő, ű betűk különböző alakjait s egynehány szórványosan látható betűeltérést.

Időrendben a második kiadás a kolozsvári, 1778-i, KOLLMANN-féle kiadás. Ezen nincs jelezve, hogy második kiadás.

A harmadik a „Pozsonyban és Kassán” megjelent 1780-i kiadás, melynek címlapján ez áll: „Második nyomtatás”. Kiadója LANDERER Mihály.

A negyedik a Pozsonyban, 1795-ben megjelent kiadás, melynek címlapján ez olvasható: „Harmadik nyomtatás”. Kiadója FÜSKUTI LANDERER Mihály.

Az ötödik az 1798-i pesti kiadás, melynek kiadója TRATTNER volt. (Nem láttam.)

A hatodik az 1813-i budai. (Nem láttam.)

A hetedik az 1880-i, amelyet HEINRICH Gusztáv rendezett sajtó alá az *Olcso Könyvtárban*, a kiadást a címlapon „Ötödik kiadás”-nak jelezvén.

Miért nem vette figyelembe LANDERER a kolozsvári 1778-as kiadást akkor, amikor az 1780-i kiadás címlapjára azt nyomatta, hogy „Második nyomtatás”, s az 1795-ire, hogy „Harmadik nyomtatás”? Engedélyezett, jogosított kiadás volt-e a kolozsvári? Bizonyosra vehetjük, hogy az volt. KOLLMANN jó kiadói vállalkozásnak látta ennek a keresett regénynek az új kiadását, és bizonyára a szerzővel folytatott megfelelő tárgyalások után adta ki azt az erdélyi olvasóközönség részére. MÉSZÁROS, amikor megállapított KOLLMANN-nal a kolozsvári kiadás ügyében, nem tartotta szükségesnek, hogy a címlapon megkövetelje a második kiadás feltüntetését, LANDERER pedig, amikor 1780-ban újra kiadta a regényt, bizonyára tudatosan nyomatta rá azt, hogy „Második nyomtatás”, szándékosan hallgatva el azt, hogy a *Kartigam* az ő korábbi, 1772-i kiadása óta más cégnél is megjelent magyar nyelven. Üzleti érdeke volt elhallgatni, hogy egy ilyen híres, kapós regény rajta kívül más kiadó „költségével”, azaz kiadásában is megjelent, s másnál is megvásárolható.

Ez a németből — MENANDER (álnév) műve után — magyarra átdolgozott, részben magyar tárgyú regény volt a legnagyobb magyar könyvsiker, a bestseller a XIX. század fordulóján.

Hat kiadást ért el negyvenegy év alatt. A kiadások jó papíroson, gondos kiállításban készültek. A későbbi kiadások (pl. 1780-i és 1795-i) közölték *Kartigam* rézmetszetű képét és a regényben levő dalok kótáját is. Egykorú kötésük — pl. az 1772-i és az 1780-i — egész bőr, gerincén aranyozással. A mai olvasó csodálkozva veszi tudomásul, hogy ennek a rafináltan kiagyalt, lélektani bukfencekkel telt, kalandos történetnek voltak lelkes, művelt olvasói, akik nem vágták a sarokba a könyvet, amikor *Kartigam* kisasszony férfi ruhában úgy él — hosszú időn keresztül — embertársai közt hajón, az algíriai basa házában, társaságokban, hogy senki sem gyanítja meg nő voltát,

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Adatok Horányi bibliográfiai munkásságához. A magyar bibliográfia első századában kiemelkedő helyet foglal el HORÁNYI Elek műve, a *Memoria Hungarorum*¹ és ennek kiegészítése, a *Nova Memoria Hungarorum*.² CZVITTINGER után HORÁNYI volt az első, aki a magyar irodalomról az egész világ számára készített összefoglalást, és erre az összefoglalásra a korabeli tudományos élet felfigyelt, jelentőségét elismerte, sőt hosszú ideig egyedülálló forrásmunkának tekintette. — A CZVITTINGER-követők sorában HORÁNYI helyzete sajátos. Elődei módszeréhez vajmi keveset adva hozzá, majd egy negyedszázadon át folytatja kiterjedt gyűjtőmunkáját, melynek eredményeként e műfaj megtermi a legtöbbet, amit teremhetett, de — ebben a formájában — egyúttal be is fejezi pályafutását.

HORÁNYI biobibliográfiáinak részletes elemzésével még adós a kutatás, nem is beszélve a sokoldalú „budai magyar” irodalmi munkásságának teljes képéről, ami szintén megrajzolásra vár. A századforduló körül CSAPLÁR Benedek³ és PERÉNYI József⁴ foglalkoztak tanulmányaikban HORÁNYIVAL, de kutatásaik eredménye gyér és szegényes: a *Memoria* és a *Nova Memoria* keletkezésére, forrásaira, korabeli értékelésére vonatkozó irodalmat foglalták össze. Kutatásaik során állítólag jelentős mértékben támaszkodtak levéltári anyagra, de szemmel láthatólag felületesen siklottak el olyan kérdések felett, melyeket nem lehet egykönnyen megoldani.⁵ HORÁNYI bibliográfiáinak provenienciáját

¹ HORÁNYI [Elek] Alexius: *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*. Viennae—Posonii, 1775—1777. Pars 1—3.

² HORÁNYI [Elek] Alexius: *Nova Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*. Pars 1. Pestini, 1792. XXIV, 788 [12] l.

³ CSAPLÁR Benedek: *A Horányi tervezte „Hazafiúi Magyar Társaság”*. Bp. 1899. 51 l.

⁴ PERÉNYI József: *Irodalomtörténetírásunk első munkásai*. Nagykanizsa, 1902. 20—35. l.

⁵ A budapesti kegyesrendi levéltárban több keltezetlen, HORÁNYIHOZ írt és tőle származó levél másolata található. A For. 0—2. fasc. 11. 22. lapján egy ismeretlenről származó, HORÁNYIHOZ írt keltezetlen levélmásolatban a következőket olvashatjuk: „... Operis Memoriae Hungarorum procuracionem ad vacationes differam; secus enim, quod magnam facesseret molestiam, te exorare deberem, ut illius compingendi quoque in te assumas curam; cum hic compactura libri excederet pretium.” Ki volt az vajon, aki *Memoria Hungarorum* címmel könyvet készült írni, és milyen vonatkozásban állt ez a munka HORÁNYI művével? HORÁNYI terveiben először *Hungaria Litteraria*-ról, majd *Litteraria Hungariae Historia*-ról beszél. Talán a most idézett ismeretlen tervből származik a *Memoria Hungarorum* cím.

sem tisztázták. Valószínű, hogy csak hivatkoznak a *Prodromus*,⁶ de tartalmát nem ismerték. Ezt a kiadványt egyébként ezidáig nekünk sem sikerült megtalálnunk. Nem állapították meg azt sem pontosan, hogy a *Prodromus* megírása előtt mikor kezdett hozzá HORÁNYI az anyaggyűjtéshez. Közleményeik arra a kérdésre sem adtak választ, hogy a nagy tetszéssel és elismeréssel fogadott *Memoria Hungarorum* megjelenése után miért telt el majdnem másfél évtized a *Nova Memoria* megjelenéséig, s ez utóbbi vajon miért maradt befejezetlen.

Szerintünk éppen ez a kérdés, tehát a *Nova Memoria* befejezetlensége HORÁNYI bibliográfiai munkásságának kritikus pontja, mert ebben a tényben mutatkoznak munkamódszerének és lehetőségeinek határai.

HORÁNYI már a *Memoria Hungarorum* második kötetétől kezdve beszél arról a tervéről, hogy munkájához *Supplementum*okat készít, ezekben akarja pótolni a hiányokat, javítani a becsúszott tévedéseket.⁷ Adataink vannak arra, hogy kortársai ezt az ígérét számontartották.⁸ Hogyan, milyen tervek szerint készült ígérétét valóra váltani — erre a kérdésre adunk némi útbaigazítást az alábbiakban.

Vizsgálódásunk során a *Memoria Hungarorum* egykorú értékeléséből indultunk ki. A mű megjelenését általában nagy elismerés kísérte, az európai felvilágosodás jelentős lapjai foglalkoztak vele, szerzőjét tudományos társaságok tiszteletbeli tagjává választották. HORVÁT István számol be a mű szinte egyetlen elmarasztaló bírálatáról.⁹ Szerinte „a tudós Pray... egykor betsmérelte... Horányi Elekünk törekedéseit...” Ez a tény annál érdekesebb, mert HORÁNYI 1769-ben Velencéből éppen PRAYt kereste fel levelével.¹⁰ E levélből kiderül, hogy a közelmúltban Pozsonyban számolt be PRAYnak terveiről, PRAY keményebb munkára intette, és megígérte támogatását. Ennek az ígérletnek a valóraváltását kéri HORÁNYI levelében, mert úgy látja, hogy összegyűjtött anyaga a jezsuitákra vonatkozóan igen szegény. PRAY és vele együtt a jezsuiták támogatása azonban mégis elmaradt. A *Memoria* első kötetének bevezetésében HORÁNYI felsorolja

⁶ *Prodromus Hungariae Litteratae, opusculum mole tenue, vel potius Conspectus maioris operis, quod molitus est Alexius Horányi*. Venetiis, 1770. — A munkának ez a leírása SCHEDIUSTól származik, aki a *Scriptores Piarum Scholarum* 2. részének elején HORÁNYI életrajzát megírta, és műveit is felsorolta.

⁷ A *Memoria* 2. kötetének bevezetésében Godefredus KÉLER nevéhez a következő megjegyzést fűzi: „De hominis huius prestantissimis conatibus, plura leges in nostris Supplementis, quae propediem publicam subibunt lucem, in quibus aliqua perperam posita emendo, et omissa suppleo.” — A *Memoria* 3. kötetének bevezetése is beszél a *Supplementum*okról: „Huic accedit Historicorum qui exstant de Rebus Hungaricis Bibliotheca, quam in meis dabo Supplementis pleniorē. Reperies in illis errores, qui mihi irrepserunt invito, emendatos, nec minus hiatus expletos.”

⁸ PAINTNER Mihály 1784. júl. 12-én ROZNÁK Mártonhoz írt levelében olvassuk a következőket: „Data opportunitate fac, ut vitae tuae compendium obtineam: epochas eius saltem notabiliores mihi absque scrupulo describere poteris. Meditor ego, si Horányius e Scholis Piis in Bibliothecam Ung[arorum] promissa Supplementa intra annum non dederit, illa, quae collecta sat copiose habeo, in lucem emittere...” Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/39.

⁹ *Hazai és Külföldi Tudósítások*. 1809. II. 202. 1.

¹⁰ „Revoca quaeso tibi in memoriam diem illum, quo Posonii aliquot horarum spatio tecum suavissime otio litterario vacaturus de litteraria Hungariae Historia disserui; ad quam contexamdam adcuratori ordine (licet multa congererem, et ultro in adversaria mea referam) tuam quoque opem flagitavi, ne dicam imploravi, eo quod me icinium animadverterem in iis recensendis, quae Societati Iesu Hungariae plurimum decoris possent conciliare. Talia dicenti tuum s[ub]sidium] offerebas, apertisque significabas verbis labori coepto acrius insistendum esse, quo de Patria civibusque meis laudabiliter mererem.” — Részlet HORÁNYI 1769. dec. 9-én, Velencéből PRAYhoz írott leveléből. Budapesti Egyetemi Könyvtár. Kézirattár. G. 16. Tom. III. 97. — A teljes szöveget közölte GÁLOS Rezső, Irodortört. Köz. 1931. 90–92. 1.

azokat a szerzetesrendeket, amelyek munkájában támogatták. A jezsuitákról itt nem tesz említést.

Érdekes, hogy a jezsuiták kifejezetten negatív szerepéhez jutottunk el HORÁNYI munkásságára vonatkozóan más úton is. A bencésrend pannonhalmi könyvtárának kéziratárában, a Jesuitica szakban találtunk rá ROZNÁK Márton levelezésében HORÁNYI négy levelére és a jezsuita PAINTNER három olyan levelére, mely HORÁNYI bibliográfiai munkásságára vonatkozik. — A *Memoria Hungarorum* befejezése után HORÁNYI újabb kapcsolatok kiépítésére törekedett. Így kereste fel levelével ROZNÁK Mártont, akitől a magyarországi ágostonrendiek irodalmi munkásságáról kért adatokat. Az első levél 1778-ban kelt, számunkra azért érdekes, mert hírül adja, hogy a *Memoria Supplementum* még az évben, Szent Mihály ünnepe táján megjelenik, és szintén három kötetből áll majd.¹¹ Ha meggondoljuk, hogy a *Memoria* megjelenése 1777-tel zárult, és HORÁNYI 1778-ban már kész a *Supplementum*okkal, ebből az következik, hogy az anyaggyűjtést nagy energiával folyamatosan végezte, és gyorsan is dolgozott. Az is nyilvánvaló a most idézett levél anyagából, hogy művét a *Supplementum*okkal sem tartotta befejezettnek, hiszen ROZNÁKTól újabb anyagot kért.

Három évvel későbbi a következő levél.¹² HORÁNYI ebben arról tudósítja ROZNÁKOT, hogy a *Supplementum*okat nem adja ki. Helyettük a *Memoria* új kiadását tervezi. Megerősíti azt a hírt, amely már eljutott ROZNÁKHOZ is: rosszakarói erősen gátolják munkáját. Annyira megnőtt rosszakarói irigysége, hogy szívesen vennék azt is, ha már nem élne. Ellenségei a jezsuiták és néhány rendtársa, akik félnek a jezsuiták hatalmától. — A következő, 1783-ból származó levélben¹³ ismét arról olvasunk, hogy HORÁNYI terveit a kedvezőtlen körülmények alaposan megzavarták. Elpanaszolja, hogy PATACHICH Ádám kalocsai érsek engesztelhetetlen gyűlölettel van iránta azért, mert a *Memoria*-ban nem mond mindig jó véleményt a jezsuitákról. Pontosan beszámol egyébként ebben

¹¹ „Ad mea Supplementa quod adtinet (quae etiam ex tribus voluminibus constabunt) scies ea in lucem proditura circa festum S. Michaelis.” HORÁNYI ROZNÁKHOZ 1778. jún. 13-án írt leveléből. Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/105.

¹² Részlet HORÁNYI leveléből ROZNÁK Mártonhoz, kelt Pesten, 1781. máj. 30-án. „Ad Supplementa mea, quod adtinet, paucis, tene; scilicet nunquam proditura intelligas, sed novam editionem brevi tempore in lucem hominum eruditorum emittendam. Quod vero de magno impedimento conatibus meis iniectione scribis, id non vanae innititur coniecturae. Etenim a tempore vulgatorum operum tanto opere increvit malevolorum invidia, livor atque odium, ut non solum ingenii mei monumenta divis devoveant, sed etiam inter Divos potius, quam vivos videre me gestiant. Scire cupis, qui illi sint? noster in Clemente XIV. petrificatos homines et multos adhuc eorum assecclas? hos igitur intelligas. Mirere porro ad hos quoque accedere aliquos, quibuscum vivo, Instituti mei homines, eorum potentiam atque auctoritatem extimescentes. Sed eam moror minime. Nam sub magno Josepho II. ea funestum ad occasum tendet. Utinam possem cum Monarcha nostro constitui, patefacerem involutam oris et frontis integumentis nequitiam...” Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/106.

¹³ HORÁNYI levele ROZNÁK Mártonhoz, kelt 1783. jan. 4-én. (Részlet.) „... Diuturni silentii causa est perturbata studiorum meorum ratio et iniqua fortunae conversio, quos ambos scopulos felicibus auspiciis praetervectus vici ac superavi. Etenim ne infandum renovem dolorem: Archi-Episcopi minus aequum erga me animum paucis attingere placet. Hic odio in me implacabili, eo quod in mea Memoria non ubique de Iesuitis praeclarum iudicium tulerim ductus, opus meum atro carbone notare et terribis coloribus depingere cepit. Atque sua auctoritate et doctrinae opinione id effecit, ut complures, qui mihi praesidium et dulce decus erant, munificam subdlexerint manum, et illiberales atque inficetos sese exhibuerint. Mirum autem est illud, Adamum Patachichium, dum Varadini Episcopum moderaretur, Loyolitis infensum, Colociam translatum iisdem amicissimum evasisse ostenditque suo exemplo commutatione fortunae et loci commutari male ingenium. — De nova editione eaque splendidissima et XCVI tabulis aeneis Auctorum mortuorum prototypen referentibus ornanda in folio maiori quid dicam nisi illud cuiusdam poetae? Ah, quoties nostros licet observare libellos,

a levélben a *Memoria* tervezett új kiadásáról: a mű Bázelen, Rudolf IMHOF gondozásában látott volna napvilágot, kiváló minőségű papíron, nagyfolió alakban, 96 rézmetszettel. A rézmetszeteket Hollandiában akarta készíttetni, mindezt LUTSCHMANN leydeni könyvkereskedő költségén. Érdekes az a megjegyzése, hogy metszeteket csak halott írókról szándékozott készíttetni, nyilvánvalóan óvatosságból tervezte így, nem akart újabb ellenségeket szerezni magának. Mindez azonban szép szándék csak, mert a birodalom határain túli kiadásokra az uralkodó igen súlyos vámot vetett, és így a fényes munka megjelenésére semmi remény. Ennek ellenére hírt ad újabb vakmerő vállalkozásáról: még ez évben, tehát 1783-ban kiad két, hasonló formájú kötetet *Nova Memoria* címmel. Ez a munka 518, nagyobbreszt új írókat tartalmaz majd, de régiek is lesznek benne. ROZNÁK is olvashat majd itt azokról, kikről adatokat küldött HORÁNYI-nak.

Az utolsó, 1786 elejéről kelt HORÁNYI-levele arról ad hírt, hogy a *Nova Memoria* első kötete rövidesen megjelenik, Bécsben már cenzurálták, és Pesten kerül sajtó alá.¹⁴ A korabeli sajtó ez évben szintén bejelenti a *Nova Memoria* kiadását.¹⁵

Az ismertetett négy levélből tehát egyrészt pontosan kiderül, hogy HORÁNYI mit tervezett, milyen szándékok szerint dolgozott, másrészt azt is világosan kimondja, hogy a megsértett jezsuiták gátolták, akadályozták munkáját, és olyan pártfogókat fordítottak el tőle, akiknek elvesztése érzékenyen érintette. — A jezsuiták sértődése több mozzanatból tevődhetett össze. PRAY már említett nyilatkozatát nyilvánvalóan az váltotta ki, hogy a DESERICZKY—CETTO—PRAY vitában¹⁶ HORÁNYI saját rendtársai mellett foglalt állást. A jezsuiták általános sértődöttségének PAINTNER Mihály ad hangot, közvetlenül a *Nova Memoria* megjelenése előtt, ugyancsak ROZNÁKhoz írt levelében.¹⁷ Beszámol arról, hogy készen áll 1475 írókat tartalmazó biográfiája. HORÁNYI csodálkozhatik azon, hogy ebben a művében 600-nál több, számára ismeretlen írókat sorol fel. Majd megtanulhatja belőle az olvasó, hogy érdemük szerint becsülje a jezsuitákat!

ex oculis toties depluit unda meis. Basileae apud Rudolphum Imhof procurari debuisset editio, aeneas tabulas in Hollandia parandas, et chartam nitidissimam sumtusque liberaliter suppeditante Lutschmannio Bibliopole Lugduno—Batavo. — At decedente Maria Theresia Imperatoris nostri iussu factum est, ut editiones extra suas ditiones procuratae, vel procurandae imposito gravi telonio retardarentur, atque hac ratione intra imperii sui ambitum absolventur. — Ingeminabis fortassis, ergo nullius editionis aliqua spes nobis adfulgebit? reddo tibi: exigua. Sed tamen mediam viam scopulos inter et Syrtis ingressus sum; nempe hoc anno proditunt duo eiusdem formae volumina huius inscriptionis: Nova Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum, quam excitat Alexius Horányi et illis continentur 518, maximam partem novi Scriptores, licet et antiqui reperiantur, et laudati suppleantur. Ibi et tu... quos mihi communicasti per litteras, opportuno loco insertos legeris... Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/107.

¹⁴ „Nova Memoria Hungarorum (quae est continuatio prioris) mox tomus primus prodibit: censuram Viennae subivit, Pestini prelo subicitur...” HORÁNYI ROZNÁKhoz 1786. febr. 14-én írt leveléből. Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/109.

¹⁵ A *Merkur von Ungarn* 1786. évf. 967. lapján olvassuk a következőket: „Den Freunden der vaterländischen Litteratur können wir die sehr angenehme Nachricht erteilen, dass sie von unserem berühmten Geschichtsschreiber Alexius Horányi nächstens zwey wichtige Werke zu erwarten haben: das eine ist die längst erwünschte Nova Memoria Hungarorum...”

¹⁶ Vö. a *Memoria* és a *Nova Memoria* DESERICZKY-ről és CETTORól írt fejezeteivel, valamint GÁLOS idézett közleményével.

¹⁷ PAINTNER Mihály leveléből ROZNÁK Mártonhoz, kelt 1792. jan. 2-án: „... Eo rem jam adduxi, ut biographiam 1475. scriptorum connotatam habeam, quois multa anonyma opera, indicesque varii accedunt. Sat vastum uti videas opus, et pro 3. etiam tomulis suffecturum... Mirabitur Horányius, sexcentis plures scriptores Hungaros, ignotos ipsi, in lucem hic protrahi: quantum pro eius Nova Memoria Spicilegium! — Et aequus Lector Jesuitas a laboribus suis noscere discet... Dolendum tamen esset, virorum horum meoriam cum ordine sepeliri.” Pannonhalma. Jesuitica, 118. G. 26/49/II

(Érdekes, hogy PAINTNER készülők munkájáról úgy beszél, mint ami HORÁNYI *Nova Memoria*ja helyett lesz kiadós *Spicilegium*. Nem tudhatta tehát, hogy a *Nova Memoria* még annak az esztendőnek a végén megjelenik.) — Élesebb hangú PAINTNER 1800-ból kelt levele,¹⁸ ebben már a *Nova Memoria* nevetséges tévedéseiről beszél, de elárulja önmagát is: sérti hiúságát, hogy HORÁNYI a *Nova Memoria*ban csak rövid említést tesz személyéről.¹⁹

A most ismertetett adatok birtokában érthetőbb, hogy a *Nova Memoria* előszava miért elmélikedik olyan bőven az irigységről, erről a „végzetes bagoly”-ról, amit senki sem kerülhet el. Érthető az is, hogy a *Nova Memoria* végéhez miért illesztette hozzá néhány dicséret vers kíséretében a lipcei *Acta Eruditorum* nyilatkozatát, mely a *Memoria Hungarorum* íróját PLUTARCHOSHOZ méri. Meg is rója érte PAINTNER, aki gyanús szemmel nézi ezt a dicséretet, és így gúnyolódik levelében: hasonlítsd HOMÉROSHOZ, nevezd művét *Rapsodiának*, majd vitába száll veled, ha az R betűhöz ér! — Valószínű, hogy ezekre a bírálókra céloz HORÁNYI már a *Memoria* 2. kötetének előszavában is, ahol arról ír, hogy munkája bizonyára nem fog tetszeni azoknak az embereknek, akik a hiúhoz hasonlóak.²⁰

Összefoglalva az elmondottakat, HORÁNYI tehát először *Supplementumokat*, aztán új kiadást, majd egy kétkötetes *Nova Memoria*t tervezett 518 íróra méretezve. Szüntelen anyaggyűjtés közben kénytelen változtatni tervein. A feladat, amivel szembekeverül, óriási. Többször hangsúlyozza, hogy nem tud tökéleteset alkotni, mert az irodalom nagy és szétszórt, a történelmi események során sok minden elpusztult. Anyaggyűjtési módszere az irodalmi források feldolgozása és a kiterjedt, széleskörű levelezés, ami különösen sok és jelentős adathoz juttatja. Kapcsolatai igen sokirányúak, de az a tény, hogy munkájához a hazai szerzetesrendek támogatását is megnyeri, tevékenységének magasfokú szervezettséget kölcsönöz. Természetesen művei megjelentetéséhez is ez a rendi háttér adja a döntő segítséget. Amint ebben a háttérben az egyöntetűséget megzavarják, munkája máris akadozik, nehézségei vannak.

Anyaggyűjtésének módszere súlyos veszélyeket rejt magában: adatainak hitelességét illetően ellenőrizhetetlen forrásoknak kénytelen kiszolgáltatni magát, s a pontatlanságok, téves közlések egyre több bíráló hangot is kiváltanak. Munkáinak tartalma, az írókról megfogalmazott vélemények, dicséretesek hosszúra vagy rövidre méretezettsége is rendi harcok és személyi ellentétek megnyilvánulási formája lesz.

Adataink hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy HORÁNYI bibliográfiai munkásságát mozgásában és így valóságában szemléljük. Talán világosabban áll előttünk, hogy milyen különbség van HORÁNYI tervei és a megvalósulás között. Mást akart, mint ami a *Memoria* lett,²¹ és a tervezett *Supplementumokhoz*, új kiadáshoz és az 518 íróra mére-

¹⁸ PAINTNER ROZNÁKHOZ 1800. márc. 3-án írt leveléből: „...Memoriam Horányii, bona quidem illius venia Rhapsodiam nunquam dixeris: hoc si inaudiret, in litera R. apertum tibi duellum indiceret, vir, uti gloriolae plus iusto cupidior ita facillime irritabilis. In Nova sua Memoria ad art[iculum] Boscovich, et Cunich quod mirere, honorificam et me refutando etiam, modestam tamen infert mei mentionem... In hoc opus Horányii, quem tamen exteri quidam heterodoxi critici, quibus saepius thus adolet, Plutarcho compararunt, multa ridicula connotavi, quo fors aliquando in instituenda totius Memoriae revisione usui esse alicui poterunt.” Pannonhalma, Jesuitica. 118. G. 26/50/VII.

¹⁹ Vö. *Nova Memoria* 552. és 744. l.

²⁰ „Alteram operis mei partem tuo conspectui, Lector Benevole sisto, qua multorum illustrium virorum imagines... exhibentur. Fateor, eas quandoque non omni ex parte hominibus praesertim iis, qui sibimet ipsis lynces videntur, arridere...” *Memoria Hungarorum*. Pars 2. Bevezetés.

²¹ Vö.: DALHAM: *De ratione recte cogitandi, loquendi ac intelligendi*. Venetiis, 1770. 1. köt. XL. lap jegyzetével.

tezett kétkötetes *Nova Memoriához* képest a csonka *Nova Memoria* is egészen mást adott. Ha pedig a *Nova Memoriát* sikerül befejeznie, hozzávetőleges számításaink szerint egy 5–6 kötetes mű kerekedik belőle,²² még több pontatlansággal, még több felesleges adattal és kitéréssel. Ebben az értelemben jelenti HORÁNYI munkássága a XVIII. századi magyar irodalomtörténeti-bibliográfiai műfajkeverék csúcspontját, de egyben utolsó állomását is.

DURZSA SÁNDOR

Egy elveszettnek hitt pesti könyvkereskedői katalógus a XVIII. századból. A WEINGAND és KÖFF pesti könyvkereskedő cég kereskedelmi működésének legrégibb nyomtatott emléke az az 1774-ben megjelent terjedelmes könyvjegyzék, amelyet PETRIK bibliográfiájában (3. köt. 835. l.) leír, de amelyről „a címen kívül mást nem tudunk s nem is sejtjük, hogy honnan vette” — mondja GÁRDONYI Albert *Régi pesti könyvkereskedők* (Bp., 1930. 20. l.) c. munkájában.

A debreceni Egyetemi Könyvtár állományában rátaláltam erre a kiadványra, amely valószínűleg azonos a PETRIKTól leírt példánnyal. Terjedelme ennek is 390 lap, de eredetileg 392 lapból állott, mert amint megállapítható, a legutolsó levele hiányzik. A borítókartonra ragasztott, de leszakadt utolsó levél belső megmaradt csikján megtalálhatjuk a *Nachtrag* utolsó betűiből az S-nek a folytatását, a T és U betűket, a V-től következő pár betű anyaga pedig bőven megférhetett a 392. lapon. PETRIK tehát csak azt közölte, amit ténylegesen látott, a csonkaság megemlítését elmulasztotta.

A 16 × 10 cm nagyságú jegyzék teljes címe: *Catalogus universalis librorum omnigenae facultatis, qui venales prostant Pestini in officina libraria Joan. Mich. Weingand et Georgii Koepf bibliopolarum, in platea Vaciensi, in domo Schoeteriana e regione cervi aurei.* — *Allgemeines Verzeichniss der Bücher, welche in Pest bey Johann Michael Weingand, und Johann Georg Köpf, Buchhändlern der Waiznergasse, im Schöterischen Hause, dem Goldenen Hirschen gegenüber zu haben sind.* 1774. (Nyomdajelzés nélkül.) A csonka 390 lapot megelőzi a címlap, az azt követő üres lap, a cég *Nachricht*-je a második levél két oldalán, a harmadik levél mindkét oldalát betöltő *Inhalt, der in diesem Catalogo befindlichen Classen*, tehát összesen három számozatlan levél.

A cég történetét elég bőven tárgyalja GÁRDONYI Albert idézett munkájában. (18–36. l.) Kisebb részleteket közöl már egy előbbi dolgozatában is. (*Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században.* Bp., 1917. 12–13., 40–43., 45–50. l.)

Maga a jegyzék nagy külföldi kapcsolatokról tanúskodik. A latin és német nyelvű könyvek ezrei kerültek be abba. Olaszország, Svájc, Németország, Hollandia, Dánia, Svédország, Ausztria, Csehország stb., legkisebb mértékben Magyarország nyomdai termékeinek választékát sorolja fel. Valószínű, hogy nemcsak raktáron levő könyveket tartalmazott (bár az előszó tekintélyes könyvkészletről tesz említést, mégpedig, ahogy olvashatjuk, dicsekvés nélkül), hanem olyan könyvjegyzéknek tekinthető, mint amilyeneket ma is kibocsátanak a külföldi szortiment-üzletek. Benne vannak a könyvpiacra kapható, forgalomban levő keresett művek, azzal a különbséggel, hogy míg a mai jegyzékek túlrégi könyveket nem hirdetnek, a XVIII. századi könyvkereskedő felveszi jegyzékébe a 100 évvel előbb megjelent könyveket is, mivel a tudományok lassúbb fejlődése az elavulás időhatárait még nem korlátozza olyan szűk körre, mint korunkban. Élénk

Az 1155 író életét és műveit feldolgozó *Memoria* az A – C közti részben 220 író, a *Nova Memoria* első kötete ugyanezen betűhatárok között 406 író, tehát a növekedés majdnem kétszeres.

fényt vet a társas cég jó külföldi kapcsolataira az az üzleti tartozásokat közlő *Summarischer Repartitions Extract aller Passivorum*, amelyet a társas viszony felbontásakor állítottak össze. Velencei, strassburgi, bécsi, göttingeni, pozsonyi, berlini stb. hitelező cégek szerepelnek a listán, egyik-másik igen tekintélyes összeggel.

A jegyzék anyaga nagyon vegyes. Nagy tudományos sorozatok mellett bőséggel találkozunk gyakorlati célokat szolgáló népszerűsítő művekkel. A szerzők betűrendjében találjuk meg azokat a nagyobb tárgycsoportokat, amelyeket az *Inhalt* felsorol. A szükségesség megjegyzéseket német nyelven teszi meg, mivel elsősorban az állandóbb könyvvásárló réteget jelentő német anyanyelvű hazai lakosok számára adták ki a bajor származású cégtulajdonosok. Mindenesetre dicsérendő teljesítmény a társasviszony első esztendejében ilyen terjedelmes és gazdag katalógus megjelentetése. Nagy kár, hogy a hirdetett könyvek mellől hiányzik az árjelzés. Az 1779-ben megjelent és ismert jegyzékük ezt a hiányt már pótolja. Viszont nagy haladást jelent, hogy — a LANDERER cég 1754-es könyvjegyzékével szemben — minden esetben közli a kiadás helyét és évét is.

Mint már említettem, a jegyzék anyagában minden képviselve van. Az egyházatyáktól a felvilágosodás divatos íróiig, a komoly tudományos kiadványoktól a népszerűsítő mezőgazdasági ipari művekig, a csiziótól a szakácskönyvig bőven találunk választékot. ABRAHAM a Sancta Clara 18, Franz NEUMAYR jezsuita író majdnem 50 művel szerepel. Tizenhétféle méhészeti, 11 féle szakácskönyvet sorol fel. A *Bullarium Magnum* nagy 20 kötetes folio-kiadása éppúgy megrendelhető, mint AUGUSTINUS 18 kötetes *Opera omnia*-ja. Tizenegy lapot töltenek meg az építészeti könyvek, 10 lapon sorolja fel a teatrális műveket. A *Lexica et Dictionaria varia, wie auch kleinere Wörterbücher* 9 lapot foglalnak el. A matematikus WOLFF 36 művel szerepel. Megtalálható a jegyzékben a *Vollständige Wappenbuch* (Nürnberg, 1734–1765. WEIGEL) vagy AQUINÓI TAMÁS műveinek 28 kötetes velencei (1745–1760) negyedréti kiadása. Érdekes a jegyzék csoportosítása. A *Geschichte und Romanen* gyűjtőcím alatt 16 lapnyi könyvanyagot ad. *Oekonomische Bücher, worunter zugleich die Polizey-, Cameral-, Finanz-, Handlungs- und Jagdwissenschaft, Fischerey, Rindvieh- und Pferdearzneikunst, Farbekunst etc., Bergwissenschaft etc. befindlich* cím alatt elég vegyes bazárt hirdet 18 lapon keresztül.

Kevés magyar könyvre akadunk. Ami van, az is inkább latin nyelvű. Ha magyar nyelvű könyvet hirdet, azt is ilyen formán: *Telemach in ungarischer Sprache*. 4. *Kaschau*, 770. vagy *Pazmani Sonn- und Feyertagspredigen. Ungarisch. Fol. Tyrnau*. 768.

A *Musikalische Bücher* csoportnál nem sorol fel címeket, hanem csak azokat a zenei kiadványcsoportokat közli, amelyeket szállítani tud. (267. l.) Érdekes utalásra találunk itt: „Von allen diesen angezeigten musikalischen Artikeln ist ein besonderer *musikalischer Catalogus mit beygesetzten billigen Preisen bey uns a parte zu haben*”. Tehát már előbb külön zeneműjegyzéket adott ki a cég, s erről bibliográfiánk mélyen hallgatnak. Csak saját kiadású jegyzék lehetett, mert nem valószínű, hogy valamelyik külföldi zeneműkiadótól kapta volna azt nagyobb példányszámban. Ennek ellene mond a „mit beygesetzten billigen Preisen” kitétel, amely csak magyar pénznemre vonatkozhatik. Egyébként is a magyar zenei irodalom korai propagálója a cég, mert ISOZ KÁLMÁN *Magyar kottagyűjtői szempontok* c. dolgozatában (Könyvtári Szemle, 1934. 2. sz., 2. l.) e társasceget említi meg mint az első pesti hangjegykiadót, amely már 1784-ben jelentezett magyar zenei kiadvánnyal.

BERTÓK LAJOS

Az almanach-irodalom kiadástörténetéhez A *Pécsi Közlöny* 1900. ápr. 26-i számában¹ SIPOS István kanonok és egyházjogász megemlékezést közölt a *Pécsi Auroráról*. Cikkébe vaskos tévedés is belecsúszott, mégpedig az, hogy szerinte ez az almanach „... még meg sem született, s már is meghalt.” Később még azt írja a *Pécsi Aurora* szerkesztőjéről, hogy BALOGH „... Résztvétlenség miatt az előkészítésnél tovább nem jutott.” Ettől a hibától eltekintve mégis hálával tartozhatunk SIPOSnak, mert rajta kívül más még újságcikknyi terjedelemben sem emlékezett meg erről a csak egyetlen egyszer megjelent évkönyvről. Imitt-amott található ugyan pár sornyi említés a *Pécsi Auroráról*, de azok legfeljebb rövid méltatásra szorítkoznak.

SIPOS cikkében megírja, hogy BALOGH élete végéig nagy gonddal őrizte az almanach számára beszerzett kéziratokat. Egyszer SIPOSnak is megmutatta őket. „Legnevesebb íróinktól voltak köztük dolgozatok. Megszerezni minden igyekezet mellett sem tudtam. Mindössze két levelet sikerült elkoldulnom, melyek Baloghra nézve kevésbé voltak értékesek. Engem ellenben nagyon is érdekelték, mert kath. irodalmunknak két nevesebb művelőjétől valók: Pájer Antal és Tárkányi Béla levelei” — írja SIPOS, és ezután közli a két egri kispap-költőnek BALOGH Károlyhoz intézett levelét.

Ránk nézve ezúttal PÁJER Antal levele, irodalmi vonatkozásain kívül, az almanach megjelenésével foglalkozó része miatt fontos. A levélből kiderül, hogy BALOGH 1841 szeptemberére tervezte az évkönyv megjelentetését.² PÁJER helyesli az időpontot, meg is okolja, miért. Egyrészt ősszel, a nyári multságok után jobban elkelnek az almanachok, másrészt a *Pécsi Aurora* szeptemberi megjelenése nem esik egybe más zsebkönyvek megjelenésével, üzleti nyelven szólva, nem igen kell konkurenciára számítani.

PÁJER levele írásakor már ismert nevű költő volt. 19 éves korától, 1836-tól kezdve költeményei rendszeresen jelentek meg a különböző hírlapokban, folyóiratokban és évkönyvekben.³ Egy költeménye éppen a levél írásának évében, 1841-ben kapott dicséretet a Kisfaludy-Társaság pályázatán. A levélben említett három évkönyv közül kettőben is szerepel PÁJER ugyanebben az évben, a *Nemzeti Almanachban* és az *Emlényben*. Megjelenésükre vonatkozó tájékozottsága egyebek között innen is eredhet. BALOGHnak küldött hét verséből egyébként három meg is jelent a *Pécsi Aurorában*, a *Sorsjáték* (62—63. l.) c. költeménye és *A hang hatalma* (98—99. l.) s *A halálra váltó* (188—189. l.) c. két románc.

PÁJER levele így szól:⁴

„Tekintetes Ur! Becses sorait kaptam, 's mi csekélységemtől telik, édesörömet küldöm a' »Pécsi aurorába«. E' derék, új vállalatnak igen örülök, azért vegye érte az én 's barátim hő üdvözlését. Mi elszigetelve éldegélünk komor lakunkban a' világtól, 's itt minden multságunk, minden kedvtöltésünk, szóval minden világunk a' literatura' érdeke levén — ily meglepő tüneménynek lehetetlen nem örülnünk...

Felszólításomra M a k á r y ősz költőnk és Tárkányi Béla társam is minden biznnyal küldenek nem sokára versezeteket. Csak G a r a y-t és V a c h o t-tot is megnyerné még kegyed a' lyricusok közül; akkor versezetek nem fognak hiányzani. K u t h y r ó l felteszem, hogy dolgozik e célra, ha értesítve van.

Én most szám szerint hét darabot küldök, belbecse itélje meg Kegyed és aztán az olvasó közönség, mennyit nyom. Használja ezeket, ha lehet. Egy novellácskám van még készen, de most foglalatosságim nem engedik letisztáznom, hacsak később nem. Azonban még egy balladát bizonyosan fogok küldeni.

¹ 1—2. l.

² A cenzúrai kéziratot 1841. aug. 21-én nyújtotta be. L. Országos Széchényi Könyvtár, Quart. Hung. 1227.

³ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, 10. köt. 98. l.

⁴ SIPOS közlésének betű- és központoszáshú másolata.

A' könyv' megjelenési ideje nekem nagyon tetszik, szeptemberben már a' nyári mulatságok' végével az őszi sáros napokra s z e l l e m i mulatságról gondoskodnak s ekkor csak kíváncsiságból is a „Pécsi aurorát” veszik. De különben is csak így nem fog a' többi zsebkönyvek megjelenésével össze ütközni; a »Nemzeti Almanach« most nem sokára, az »Emlény« pedig új évre jelenvén meg. A »Reményt« tudjuk, hogy mostanában hordták szét Kolozsvárról.

Nem mulaszthatom el kegyedet arra figyelmeztetni : hogy ha valamire különös szüksége lesz s csekélységemtől kitelhetik, kora értesítés után a legszívesebben betöltöm a hiányt, vagy hézagot. Például : ha egy kép mellé nem találhatni alkalmas textust, vagy cimdarábra volna szükség stb. stb. Kikérem azonban, hogy a tudósítás bérmentetlen levelen jöjjön ; a levél különben részint későn jár, részint elvesz. Aztán meg egyéb ok is van ...⁵

Ezek után magamat barátságába ajánltan, 's a' derék könyvárust, Veidinger⁶ urat, tisztelve maradok kegyednek Eger, 1841. Mart. 24-én igaz tisztelője Pajer Antal egri növ. pap.”

HERNÁDY FERENC

Toldy Ferenc címlap nélküli könyvének címlapja. A könyv címlapja olyan, mint az ember arca, általa kapjuk első benyomásunkat a könyvről. Hiánya megnehezíti a könyv tudományos használatát, jegyzékbecfoglalását, keresését.

TOLDY Ferencnek van egy könyve, amely ebben a hiányban szenved. Bizonyára ez az oka annak, hogy a mű nem szerepel SZINNYEI *Magyar írók élete és munkái* c. gyűjteményében, sem egyéb könyvészeti munkában. Ez az oka annak is, hogy a könyvtárakban csak az ívjelző TOLDY *Anal. Monvm. I.* hiányos adattal van számontartva.

A címlap nem az idők mostohasága folytán veszett el, hanem nem is jelent meg. Pedig a szerző elkészítette, sőt a cím szavainak elosztását, nagyságát is maga rajzolta meg. TOLDY-nak a M. Tud. Akadémia kéziratárában őrzött jegyzetei szerint a cím 1854-ben ez lett volna : *Analecta Monumentorum Hungariae Historica ecclesiastica et profana maxiam partem inedita*. (Az 1859. ápr. 7-i levél szerint *sacra et profana*.) Az 1862-ben készült végleges cím pedig a következő :

A N A L E C T A M O N V M E N T O R V M H V N G A R I A E
H I S T O R I C O R V M , L I T E R A R I O R V M M A X I M V M I N E D I T A

A szerzőt 1854-ben még szerényen csak így jelezte volna : Studio et opera D. Francisci Toldy Bibliothecae Univers. Pesthiensis Praefecti. Az 1862-es fogalmazványban már barokkosan felsorolja összes címeit :

COLLEGIT, RECENSUIT, EDIDIT F R A N C I S C V S T O L D Y,

PHIL. ET MED. DR., REG. SCIENT. VNIVERSITATIS HVNG. BIBLIOTHECAE
PRAEFECTVS ET LITERARVM HVNG. PROF. PVBL. ORD., ACADEMIAE SCIENT.
HVNG. MEMBRVM ORD., CAESAREAE SC. ACAD. QVAE VINDOBONAE EST,
SOCIETATVM REG. HVNG. NATVRAE SCRVTAT., PHYSICO-MED. DREDENSIS,

⁵ PÁJER itt a szeminárium előjáróira gondol, mint az TÁRKÁNYI leveléből világosabban tűnik ki. A szeminárium vezetői talán nem jó szemmel nézték PÁJERék sűrű, esetleg szerelmi levelezését. Maradtak fenn olyan versüknek is kézíratai, amelyek nem éppen hivatásukhoz illő magatartást árulnak el.

⁶ VEIDINGER, helyesen WEIDINGER Alajos pécsi könyvkereskedő finanszírozta BALOGH vállalkozását, a *Pécsi Aurorát*.

PHILOS. MED. HERBIPOL., GEORG. HISTOR. CIBINIENSIS ETC. SODALIS,
INSTITVTI ELEG. ART. HVNG. PROPRAESES.

(Dredensis valószínűleg Dresdensis helyett. Herbipolis : Würzburg. A címlap csupa nagybetűvel készült volna, s az U helyett mindenütt V-vel.)

Tomvs Primvs-nak jelzi a kötetet, de második nem jelent meg.

Egyéb adatok : Pesthini Typis exscript et venundat Gustavus Emich, Acad. Hung. typographus. M.DCCC. LXII.

Kiadási évnek talán helyesebb 1860, mert 1859. jan. 3-án azt írja róla, hogy a hét elején az *Analecták* I. kötetét sajtó alá adta. 1860. ápr. végén megvolt a fele, a többi is ebben az évben elkészülhetett, s talán a bevezető részeket akarta pótolni 1862-ben.

A címlapon kívül ui. hiányzik a bevezetés, ajánlás, tartalomjegyzék. Az ajánlás kéziratban megvan. A bevezetéből is pár sor, de abbamarad éppen ott, ahol a kötetben közölt emlékeket akarta egyenként ismertetni.

Maga a mű értékes forráskiadvány. 19 íven, ill. 314 lapon 12, ill. 13 hazánkat érdeklő, túlnyomórészt kiadatlan történeti emléket közöl. Mindezeket szerencsés kézzel irodalmi és történelmi kutatásai közben fedezte fel vagy jutott nyomukra. Amihez közvetlenül hozzáfért, azt lemásolta, másoknak nyomát 1859. ápr. 7-i levele szerint Rómaig Párisig, Krakkóig követte, s másolataikat megszerezte.

Érdekes fényt vet az akkori kiadási viszonyokra, TOLDY életkörülményeire és egyben szerénységére TOLDYnak 1858. okt. 25-én BARTFAY Józsefhez, RUDICS József Báró titkárához írt levele :

„Kedves Barátom, A miről utolsó együttlétünkör szözlöttünk, írva is emlékeztetbe kívántam hozni. Láttad históriai Analectáim szerkesztett két kötetét. Ide csatolom tartalmukat, hogy ha lehetségét gondolnád még annak, a mi nekem oly buzgó ohajtásom, azt a maga helyén használhasd. Abból csak félig látható, mily beces kincsek azok, miket évek óta sok utána-járással, gonddal, fáradsággal, költséggel hazai történelmünk érdekében összeszerelgettem. Sok adat van azonban elszórva, mik nem csak a polg. és egyházi, hanem a kulturai történetet is gazdagítják, s egy és más kor tükrének kiegészítésére derekasan szolgálnak : köztük olyak is, melyekért vaj mennyit adott volna Horvát István, midőn Nagy Lajos és Mátyás védelmét írta! De kútfők kiadására mai nap mely kiadó vállalkozik? Az ilyenek vevő közönsége kicsiny, bár érdekek nem egy évre, hanem mindenkorra szól. Az akademia átvenné, de csak több év múlva, miután Monumentái számára már vagy 8 kötetnyit elfogadott, melyek ezt a prior tempore potior iure elv szerint természetesen megelőzik. Rámnézve pedig nem csak könyvtárnoki állásomnál fogva kíváncsi, hogy mielőbb ily, a külföldre is kiható munkával léphessek elő, hanem azon súlyos évnél fogva is, melyet most élek le. Tudod, Irmát most adtam férjhez, Idát most fogom : képzelhetd mennyi teher rám nézve! Ha Maecenást kapnék, ki most egy kötet költségét viselné, s midőn ez készen lessz, a másodikát, úgy a kijött munka tiszta jövedelmével, mely első évben még is egy kis összeget tenne, nagyon könnyíthetnék magamon. A Te Báród nemcsak tehetős, hanem barátja is a tudománynak. Mutasd elő, de ne nevében, Ő Msgának a munka vázlatát ; s ha figyelmét kiérdemli s ha valóban úgy látod, hogy nem nehezelt amiért százféle gandom és munkám közt elmulasztottam beces ajándékát megköszönni, s ha hiszed hogy kérésimmal terhére nem vagyok, akkor bátorkodnám egyenesen hozzá folyamodni és kérni, hogy Analectáimat Ő Msgának ajánlhassam. Írj, édes barátom, őszintén, még azon esetben is, ha válaszd nem vigasztaló, hogy magamat legalább hiú reményekkel ne kecsegtessem. Négy esztendeje, hogy ide oda nézek, hol lehetne pártfogóra szert tenni? de azon idők, midőn a magas aristocratia az ily áldozatokban némi, és méltó, büszkeséget helyeztetett, mintha elmúltak volna! A Te főnöködnél tán nem kopogtatok hiába.

Ha a Mélt. Bároné már haza érkezett, jelentsd kézsókomat. Téged öllelek szíves barátsággal. Isten Veled

Pest okt. 28. 58.

Őszinte barátod T. F.”

(Fogalmazványból)

A kedvező válasz után, 1859. április 7-én közvetlen RUDICSNAK írt, aki április 11-én elfogadta az ajánlást, s megígérte, hogy az első kötet költségét, 400 ezüst forintot, májusban elküldi. TOLDY június 3-án írt köszönő sorokat. Ebben közölte, hogy műve az Akadémia útján csak nagyon későn jelenhetett volna meg, mert az akadémiai *Monumenta* gyűjteménye már a 21. kötetig van szerkesztve, de csak 7 kötet jelent meg. Műve megjelenésének azért is örül, mert ezzel képes lesz külföldi összeköttetéseinek is nyomtatókat adni.

Mindkét kötet 19 ívre volt tervezve. Az első kötet eredeti tervéből elhagyott egy közleményt, hozzáadott négyet. A II. kötet tartalma a következő lett volna :

- I. *Gregorii de Gyöngyös Vitae fratrum heremitarum S. Pauli* 1526. (Ined.)
- II. *Nic. Istvánfi Elogium Nic. Oláhi* (Ineditum.)
- III. *Jo. Telegdi Rudimenta priscae hunnorum linguae.* (Ex MS.)
- IV. *Steph. Telekessi Pharos Hung.* 1676—90. (Ineditum.)

Talán ide csatolta volna az I. kötetből kiamaradt emléket : *Philippi Callimachi Vita Gregorii de Sanok.* (In Polonia mendose editum, nostris plane ignotum.) Termékeny kutatói munkájának bizonyossága, hogy az 1863. április 13-i följegyzés szerint a föntiekből a II. kötetre csak az első maradt volna — utolsónak —, s kilenc más adalékot helyezett volna elébe.

TOLDY *Analecta* II. kötetének tervezett tartalma a szerzőnek 1863. április 13-i följegyzése szerint :

1. *De origine regni Hunnorum.*
2. *Succincta narratio de regibus Hung. post recepta . . .* (I. a Breve Chron. ab A. 200—1496).
3. *Vita S. Elisabethae.*
4. *Ecloga de morte Andreae R. Sic.*
5. *Stemma Regum H. a Carolo Rob.*
6. *Relatio ad Ed. IV. de adventu trium militum Hung.*
7. *Ordnung zu Ofen wider die Türken 1401.*
8. *II. Ulászló házassága.*
9. *Justinii Oratio . . . 1510.*
10. *Gr. Gyöngyösi Vitae Paulin.*

Hogy a készséges pártfogó ellenére miért maradt el nemcsak a második kötet kiadása, hanem az első kötet befejezése is, azt a meglevő levelekből nem tudtam megállapítani.

HOLOVICS FLÓRIÁN